

Liturgikus örökségünk XI.
A Bazil-liturgia és egyéb szertartások *Liturgikonja* kiadásának 120.
évfordulója alkalmából
2010. november 18-án rendezett szimpozion anyaga

Kiadja:
a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola
Liturgikus Tanszéke
Nyíregyháza
Bethlen G. u. 13-19.
Tel.: (42) 597-600
Fax: (42) 597-600
e-mail: atanaz@atanaz.hu

Felelős kiadó:
Dr. Soltész János
főiskolai rektor

Szerkesztette:
Ivancsó István
e-mail: ivancsoi@atanaz.hu

© 2010 Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék

ISSN 1786-2639
ISSN 1785-2722
ISBN 978-615-5073-01-4

Liturgikus örökségünk XI.

A Bazil-liturgia és egyéb szertartások
Liturgikonja kiadásának 120. évfordulója
alkalmából

2010. november 18-án rendezett szimpozion
anyaga

Nyíregyháza
2010

IVANCSÓ ISTVÁN

MEGNYITÓ

Tisztelt Megjelentek!

Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskolánk Liturgikus Tanszéke immár tizenegyedik liturgikus szimpozionját rendezi. A szám önmagában is tiszteletet parancsoló. Hadd szemléltessem egy példával. Amikor idegen nyelvű tudományos folyóiratunkat – a *Folia Athanasiana*-t – indítottuk, az akkori rektorunk, *Gilles Pelland* atya azt mondta: „Jó, jó. Nagyon jó és nagyon szép dolog egy új folyóiratot indítani. De mi lesz a második szám után? Kettőt még csak könnyű összeállítani. De lesz-e folytatás?” – Lett. Ma is él a folyóirat. Mint ahogy él a liturgikus szimpozionok sorozata is. Túl vagyunk az első tízesen, mondhatnám, új sorozatot kezdhetünk.

Az új sorozat kezdetén legyen szabad felidézniem eredeti célunkat. Annál is inkább, mert püspök úr hivatalos elfoglaltsága miatt nem tud jelen lenni, nem tudja ő elmondani ezeket a bevezető gondolatokat. Világos célunk a liturgikus ismeretközlés mellett a hagyomány iránti tisztelet kinyilvánítása, illetve hagyományaink őrzése, ápolása.

Ennek érdekében az eddigi liturgikus szimpozionok két szálon futottak. Egyrészt olyan liturgikus kiadványokra irányították rá a figyelmet, amelyeknek valamilyen jeles évfordulójuk adódott (a kéziratos fordításoktól kezdve a nyomtatott kiadványokig). Másrészt pedig nagy történelmi eseményekhez kötődtek (mint pl. az 1965-ös Vatikáni magyar nyelvű liturgia, melynek éppen holnap lesz 45. évfordulója), vagy éppen a világegyházban meghirdetett nagy témákhoz kapcsolódtak (mint a Szent Pál-év, vagy a papság éve).

De mindenekelőtt a liturgikus hagyományaink feltárása és megőrzése adja a vezérgondolatot a liturgikus szimpozionokhoz. Ezt igazolja az a kiadvány-sorozat, mely ezeknek az anyagát foglalja magába, s a címe pedig éppen az, hogy „Liturgikus Örökségünk”. Az eddig megjelent tíz füzet mindegyike kapható, olvasható, tanulmányozható. Mint ahogy – jó reményeink szerint – hamarosan elkészül a jelen szimpozion anyagáról is a 11. füzet.

Meggyőződéssel állítom, hogy a magyar görög katolikus egyháznak van saját liturgikus hagyománya és saját liturgikus öröksége. Ezt az állításomat az egyházmegyei levéltár (sőt, az előtte lévő külhelynökségi levéltár) anyagának ismeretében, valamint görög katolikus, liturgikus, magyar nyelvű, nyomtatásban megjelent kiadványaink gyűjtőjeként, rendszerezőjeként, publikálójaként tehetem. S harminc éves kutatói múltammal azt is joggal állíthatom, hogy erre a liturgikus örökségünkre és hagyományunkra büszkék lehetünk. Mert az egyház a liturgiájából él (amint többek között a zsinati liturgikus konstitúció is megfogalmazza, valamint a kiadás alatt álló liturgikus instrukció is jelzi), s ez különösen érvényes a keleti egyházakra, ahol a globális értelemben vett rítusnak oly nagy szerepe van. Minket a rítusunk, a magyar görög katolikus rítusunk őrzött meg a történelem számára, s a Gondviselés segít arra, hogy az egyetemes egyház nagy mozaikját színesítsük. Éppen a mi magyar görög katolikus sajátosságunkkal. Vallom, hogy nem az a feladatunk, hogy a mozaikban más egyházz rész színét átvegyük, vagy színébe simuljunk bele. A történelmi múlt és a liturgikus hagyomány előtt tisztelettel kell adóznunk. És ezt akarjuk tenni ezen a 11. liturgikus szimpozionon is.

Egy nem túlságosan közismert mű, a Bazil-liturgia *Liturgikonja* válik most vizsgálatunk tárgyává, amit éppen 120 esztendővel ezelőtt adtak ki. Beleilleszkedik abba a folyamatba, amelyben a liturgikus kiadványok immár nem „alulról jövő kezdeményezésként”, hanem „főhatósági intézkedés” eredményeként születtek. Az 1879-ben megalakult és 13 esztendőn keresztül működött hajdúdorogi liturgikus fordító bizottságról van szó. Még akkor is, ha – mint látni fogjuk – nem a teljes bizottság munkájának az eredménye.

Mindenképpen tisztelettel kell adóznunk Melles Emil akkori kisdobrai papunk és Danilovics János hajdúdorogi külhelynök emlékének – és természetesen az egész fordító bizottságnak –, hogy felvállalták a komoly munkát. A Bazil-liturgia szövegét először jelentették meg anyanyelvünkön nyomtatásban. De ugyanez mondható a kötetben található előszenteltek liturgiájáról is, valamint a liturgikus nap istentiszteleteit alkotó szertartások túlnyomó részéről. Végül pedig a Krétai Szent András bűnbánati nagy kánonjáról is. De nem kívánok eléje vágni a dolgoknak, hiszen ezekről hallani fogunk az előadásokban. Melyek nem csak magát a kötetet ismertetik, hanem sokszínű háttérismeretet fognak nyújtani a mű tartalmához kötődve, amint a meghívó jelzi.

Nem marad más feladatom hátra, mint hogy szellemi-lelki gazdagodást kívánjak, s a szimpoziont ezennel megnyissam.

GÁNICZ ENDRE

„EZT CSELEKEDJÉTEK AZ ÉN EMLÉKEZETEMRE”

Az alapítási szavak exegézise

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. Az ószövetségi előzmény; 2.1. A szövetség; 2.2. Az áldozat; 2.3. Az áldozati lakoma; 2.4. Az emlékünnap; 2.5. Az új szövetség; 2.6. Az Úr szolgálja; 2.7. Velünk az Isten; 3. Exegézis; 3.1. A szövetség története; 3.2. Az utolsó vacsora értelme; 3.2.1. Közös estebéd Jézussal; 3.2.2. Jézus, az Úr szolgálja; 3.2.3. Jézus a szövetségi áldozat; 3.2.4. Jézus önmagát adja az újszövetségi áldozati lakoma ételeként-italaként; 3.2.5. Az újszövetség emlékünnepe; 4. Szent Pál tanítása az Úrvacsoráról; 5. Befejezés.

1. Bevezetés

Nagy Szent Bazil és Aranyszájú Szent János liturgiájának összehasonlítása során szemünkbe ötlik nemcsak az előbbiben található hosszabb imák sora, hanem az átváltoztatás szavait követő csendes papi ima kezdetének különbsége is. Nagy Szent Bazil liturgiája a Lukács evangéliumában és a Korintusiakhoz írt első levélben található parancsot is szó szerint idézi: „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre!”. A következő exegézisnek a célja az, hogy átfogó képet nyújtson az eucharisztia alapítását megörökítő bibliai szövegekről.

2. Az ószövetségi előzmény

Annak ellenére, hogy az Ószövetség nem beszél az eucharisziáról – mivel azt Jézus Krisztus adta nekünk – Jézus utolsó vacsorán végbevitt tetteinek és szavainak helyes megértéséhez elengedhetetlenül szükséges több ószövetségi téma ismerete és emlékezetbe idézése.

2.1. A szövetség

Az ószövetségi témák közül elsőként említem a szövetség témáját. Az egyiptomi szolgaságból népét erős kézzel kivezető Isten a Sí-

nai hegynél szövetséget kötött velük. Saját kezdeményezéséből és akaratából választotta ki azt a népet, amelytől azt kérte, hogy csak Őt imádjá, csak neki szolgáljon, rajta kívül más Istent ne ismerjen. Miután a nép beleegyezett az Isten szövetségi akaratába, ünnepélyes szertartás végeztek, melynek során leölt bikák kiömlő vérének felét az oltárra öntötték – a kőoltár Istent jelképezte – a másik felével pedig a népet hintették meg, miközben Mózes ezeket a szavakat mondta: „Ez annak a szövetségnek a vére, amelyet az Úr megkötött veletek e szavak alapján!”¹ Ez a szövetség biztonságot és alapot biztosított az izraelita nép minden tagjának, amelynek feltétele az volt, hogy ne térjen el a szövetségekötéskor vállalt dolgoktól. Az Istennel kötött szövetség következtében az izraeliták ember-társi viszonya is megváltozott, már nem laza érdek fűzte őket egymáshoz, hanem mindannyian új nemzetté, Isten választott népévé váltak. Már nem embertársai voltak csupán egymásnak, hanem felebarátjai.

2.2. Az áldozat

A Sínai hegyi szövetségekötés áldozati szertartás volt. Ez azonban nem egyedülálló, hiszen szinte az emberiség minden vallásában jelen van az istenségnek bemutatott áldozat. Az áldozatbemutatók célja sokszor az volt, hogy kielégítsék az istenek szükségleteit, lecsillapítsák haragjukat, esetleg az áldozatot bemutatók „lefizessék” az isteneket. Ez előfordulhatott az izraeliták között is, de az izraelita vallás hivatalos képviselői ezt elutasították, mivel tisztában voltak azzal, hogy az Istennek nincs szüksége semmilyen dologra, amit az ember adhat neki. Az áldozati szertartás célja az, hogy az ember az áldozat, mint ajándék által kifejezze az Isten iránti önátadó szeretetét. Az Isten nem azért örül az áldozatnak, mert szüksége van rá, hanem azért, mert az áldozatot bemutató ember kinyilvánítja, hogy tisztában van teremtettségével és a világban elfoglalt helyzetével: azaz azzal, hogy mindent az Istennek köszönhet, amiért hálás és viszonsszereti Őt.

Az izraeliták különböző módon próbálták meg a láthatatlan Istennek felajánlani áldozatokkal kapcsolatban kifejezni azt, hogy azok már nem az embereké, hanem kizárólag az Istené, így pl. elégették az áldozati állat húsát az oltáron, vagy a vérért ráöntötték az Istent jelképező kőoltárra. Az izraeliták abban a tudatban éltek, hogy az ő áldozataik nem hiába valóak, hanem tényleg biztosítják az Isten áldását. A nép áldozatá-

¹ Kiv 24,8c

nak elfogadása az Isten részéről csak a szövetségben érthető meg, amelyet az Isten szabad kezdeményezéseként hozott létre választott népével. Ez a nép az áldozatokat csak a Benne való hit és engedelmesség által mutathatta be méltó és Istennek tetsző módon.² Izrael történetében a próféták sokszor figyelmeztették a választott népet, hogy az áldozataik teljesen hiába valók, ha azokat nem töredelmes és alázatos szívvel, jog és igazság szerint mutatják be az Úrnak.³

2.3. Az áldozati lakoma

Az áldozati szertartáshoz szinte mindig áldozati lakoma is társult. Ennek „alapanyaga” az áldozati állat Istennek felajánlott és a papoknak járó rész maradéka, amelyet visszakapott a felajánló. Ez azonban már nem közönséges, hanem az Istentől visszakapott étel, amelynek elfogyasztása egységet, közösséget hozott létre az Isten és a felajánló között. A hétköznapi étkezés is óriási jelentőséggel bír az ember számára: külső energiaforrást, ételt kell igénybe vennie, hogy az élethez, az életben maradáshoz szükséges energiához jusson.

Ugyanakkor az étkezés közösségi dimenzióval is rendelkezik, hiszen ha az embernek módjában áll, másokkal eszik. A közös étkezéskor a másokra gondolunk – ezáltal is osztozunk a közös emberi sorsban – egymást kínálva egymás egészségére isznak. A közös étkezés közösségteremtő erővel bír, egységet kovácsol kisebb-nagyobb közösségben, családban, baráti társaságban. Egy áldozati lakoma alkalmával még inkább azt érezzük, hogy életünk végső forrása, az Isten táplál minket, ő teremt egységet velünk és közöttünk. Ugyanakkor minden étkezés – ismételésének szükséges volta miatt – a halálra, az elmúlásra is emlékeztet bennünket. Sokszor fordult elő az emberiség történetében, hogy halottaknak is ételt, italt biztosítottak. Az örök élet utáni vágy és a halál tényének paradoxonát csak az „élet kenyere”⁴ tudja feloldani.

2.4. Az emlékünnap

Az izraelita áldozati szertartások a sok hasonlóság mellett abban térnek el a pogány áldozati szertartásoktól, hogy azok az Isten ki-

² Vö. Zsolt 50,18-19

³ Vö. Ám 5,21-24

⁴ János evangéliumában az „én mondások” sorába tartozik, vö. Jn 6,35.

nyilatkoztatásával és tetteivel állnak kapcsolatban, amelyekkel az Isten megmutatta irántuk való szeretetét és irgalmát. A szertartások során ezeket az isteni tetteket és szavakat idézik emlékezetükbe. A legkiemelkedőbb példa erre az egyiptomi szolgaságból való szabadulásra emlékezés, a húsvéti bárány szertartása. Az ünnepet megelőzően Niszán hó 13. és 14. között az egész házat átkutatták, hogy a kovászos kenyeret megtalálják, amit ha 14-én 11-ig nem fogyasztottak el, akkor délben el kellett égetni.⁵ Niszán hó 14-én este a Templomban aznap feláldozott bárányt családonként fogyasztottak el, emlékezve a szolgaság földjéről való szabadulásra.

A vacsora menete a következő volt: a családfő asztali áldását követően egy pohár bort ittak, majd kesernyős salátát fogyasztottak piros mártással, melynek szimbolikus értelme volt. A saláta a keserű szolgaságra, a piros mártás a piros téglákra emlékeztette őket, amelyet a kényszermunka során kellett készíteniük. Az emlékezést segítette még az események konkrét felidézése, amelyet a legfiatalabb gyermek azon kérdésére: „Mit jelent ez a szertartás?” – a családfő válaszolt meg a kivonulás eseményeinek felidézésével. A báránypcsenye emléke annak a báránylakomának, amelyet a tizedik csapás éjszakáján fogyasztottak az Isten angyla pusztításától megkímélt izraeliták. A kovásztalan kenyér pedig az idő rövidsége miatt megkelesztés nélkül készített kenyér emléke, ugyanakkor a pusztai vándorlás mannájára is utal. A magyarázat után a 113. és 114. zsolttal magasztalták az Isten, majd pedig ittak még egy pohár bort, aztán kezdték a lakomát. A családfő a kezébe vett egy kovásztalan kenyeret, mondott egy imát, legtöbbször a következő szavakkal: „Magasztaltassál, Urunk, Istenünk, a világ királya, aki megcselekszed, hogy a föld kenyeret teremjen”.⁶ Ezt követően a házigazda megtörte a kenyeret, evett egy falatot és a többieknek is adott egy-egy falatot. A bárány és minden más étel elfogyasztása után a családfő poharát ismét megtöltötték borral, amelyet egy hálaadó ima után kiivott, mint ahogy mindenki más a sajátját. Végül a 115-118. zsoltár imádkozásával zárult az ünnepi lakoma.

Ez a lakoma tehát az egyiptomi szolgaságból való megszabadulás emlékünnepe, amely során az Isten Izraelt megmentő tetteire való emlékezés mellett annak a megvallására is sor került, hogy ez az Isten

⁵ Haag, H. (szerk.), *Bibliai lexikon*, Budapest 1989, 660.

⁶ CSERHÁTI, S., *Pál apostolnak a korinthusiakhoz írt első levele Fordítás és magyarázat*, Budapest 2008, 510.

az, akinek a támaszára a jelenben is igényt tartanak. Az ősökkel kötött szövetség alapján az Isten irgalma és hűsége a biztosítéka ezen kérés meghallgatásának. Sok imádság ezt az alapmotívumot tartalmazza: az ősökre való tekintettel, a nekik tett ígérek alapján az Isten ne számítsa be az utódok vétkeit és legyen irgalmas velük. Nemcsak a múlt és a jelen, hanem a jövő is hozzátartozik az emlékünnap lényegéhez: az emlékünnap célja, hogy siettesse a messiási kor eljövételét.

2.5. Az új szövetség

A Sínai hegnél kötött szövetség két alanya nem egyenrangú: az izraelitáknak üdvtörténetük során meg kellett tapasztalniuk, hogy az Isten hűségével szemben az isteni jótéteményekre nagyon gyakran hűtlenséggel, törvényszegéssel válaszoltak. A prófétai figyelmeztetések, mint pl. Jeremiás korsó-törése, Ezekiel levágott hajfűrtjeinek elégetése, mind a büntetés bekövetkeztét erősítették meg. Akkor, amikor Jeruzsálem elesett, az Isten prófétáin keresztül vigasztalta a népet: egy új és örök szövetséget fog kötni velük, amelyet az ember nem törhet meg. Ekkor az Isten megbocsátja bűnüket, új szívet ad nekik, saját Lelkét helyezi beléjük, hogy mindnyájan megismerjék az Urat.⁷

2.6. Az Úr szolgálja

Deutero-Izajás négy énekben mutatta be azt a szolgát, aki prófétai és királyi vonásokat ötvözve már anyja méhétől fogva kiválasztott és Isten Lelke tölti el. A maga büntelen volta ellenére „... őt a mi vétkeinkért szúrták át, a mi bűneinkért törték össze; a mi békeségünkért érte fenyítés, és az ő sebe által gyógyultunk meg”.⁸ Ő az Isten üdvösségének közvetítője minden nemzetek számára. Sok magyarázat látott már napvilágot arra vonatkozóan, hogy a próféta eredetileg ki(k)re gondolt a szenvedő szolgáról jövendőve. Az azonban kétségtelen, hogy az ősegház szilárd meggyőződése szerint ez a szolga nem más, mint Jézus Krisztus.

⁷ Vö. Jer 31,31-34

⁸ Iz 53,5

2.7. *Velünk az Isten*

Az önmagát kinyilatkoztató Isten transzcendens, ugyanakkor felfoghatatlan módon közel is van az emberhez. A kinyilatkoztatás sátrában, majd a jeruzsálemi templomban lakó Istent azonban mégsem lehet megfogni. Krisztus szerette az Isten házát, de elutasította azt a régi áldozati kultuszt, amely az elszertartásosodás és a hamis külsőségekben való bizakodás veszélyének volt alanya. Új módon van velünk az Isten, nem egy építményben, hanem az Isten-ember Jézus Krisztusban. Ő az Immánuél, a „Velünk az Isten”, aki megváltó halálával megnyitotta számunkra az Édenkert ajtaját.⁹

3. Exegézis

3.1. *A szöveg története*

Az eucharisztia alapításának szavait négy helyen találhatjuk az Újszövetségi Szentírásban: mindhárom szinoptikus evangéliumban és a Korintusiakhoz írt első levélben. Az eltérő szövegeket két csoportra oszthatjuk. Az egyikbe a Máté és Márk evangéliumában található szöveg tartozik, míg a másikba Lukács evangéliuma és Pál apostol levele. A hasonlóság, az ünnepélyes formula arra enged következtetni, hogy az ősegyház liturgikus gyakorlatában jelen volt már, amikor írásba foglalták. Ezt erősíti meg az a tény is, hogy Pál azt írja, hogy „az Úrtól” kapta, amit átadott nekik. Itt nem magán kinyilatkoztatásra, hanem egyházi hagyományra kell gondolnunk, mivel a nemzetek apostolától függetlenül keletkezett iratokban is megtalálhatók. A Lukáccsal való azonosság onnan származik, hogy Pál apostol abból a szíriai Antióchiában élő keresztény közösségből indult missziós utakra, amelyből Lukács evangélista származott. Lukács és Pál szövege nem függ egymástól, s mindkettőn érezhető, hogy a Jézus korában beszélt hétköznapi nyelvből, arámból készült fordítások, amelyek Antióchiában az úrvacsora-szövetség típus 40-es években használt formájának tanúi. Márk szövege független ettől a két szövegtől, viszont Máté szövege Márkén alapszik.¹⁰ A négy szöveg

⁹ Vö. NEMESHEGYI, P., „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre...” Az eukarisztia teológiája, Szeged 1994, 13-23.

¹⁰ Lásd a két forrás elméletet, in Thorday, A. (szerk.), *Jeromos Bibliakommentár II. Az Újszövetség könyveinek magyarázata*, Budapest 2003, 29-41.

hasonlóságának oka az utolsó vacsora elbeszélésének Krisztus feltámadása és mennybemenetele utáni továbbadása arám nyelven.

A négy szövegváltozat egyike sem egyezik meg a másikkal szó szerint. Lényegileg mind magában hordozza a test és vér külön történő említésével a Jézus erőszakos halálára való utalást. A *szóma* (héber *básár*, arám *bisrí*) nem csak a testet jelenti, hanem az egész embert. A vér (görög *haima* – héber *dám*) az élet hordozója, ami által az Isten az életet akarja adni az embereknek. Az „értetek” kifejezés inkluzív értelmű – mint ahogy a „sokakért” is –, azaz mindenki jelentéssel bír. Ezt erősíti meg, hogy az emlékezetre vonatkozó, cselekvést kifejező igét a folyamatos cselekvést, ismétlődést kifejező imperativus praesens igealakban találhatjuk. Ezzel megegyező jelentéssel bír a Máté szerinti „egyétek”, amely lényegi részesedést jelöl.

3.2. Az utolsó vacsora értelme

Jézus a tanítványaival családként ült asztalhoz, ahol Krisztus volt a családfő. Eljött az „órája”, hogy ő, mint Úr és mindenki szolgája feláldozza az életét. Az „áldás-mondás” és a „hálát adás” a kétféle szövegváltozatban ugyanarra utal: Jézus az Atyát magasztalta és nem a kenyeret áldotta meg. Majd megtörte és anélkül, hogy evett volna belőle, odaadta tanítványainak a következő szavakkal: „Vegyétek, ez testem, mely értetek adatik. Ezt tegyétek emlékemként”. Valószínű, hogy a maga teljességében nem fogták fel a tanítványok, miről is van szó, amikor a jézusi tanítást követően a vörös borral teli kelyhet kezébe vette, Istent magasztaló imát mondott, majd anélkül, hogy ivott volna belőle, a tanítványainak adta ezekkel a szavakkal: „Ez a kehely az új szövetség véremben, mely sokakért kiontatik”. Halálát megjövendölve utalt egy új életben bekövetkező találkozásra.

3.2.1. Közös estebéd Jézussal

Nyilvános működése során Jézus sokszor étkezett együtt másokkal. Nem a társadalom felső rétege vagy a vallásos elit volt részese az asztalközösségének, hanem az általuk lenézett és megvetett emberek: vámosok, bűnösök, mint pl. Zakeus. Az apostolok sem voltak tökéletes emberek, de Jézus mégis velük, a nyilvános működés java részét vele át- és megelő apostolokkal osztotta meg az utolsó vacsorát. Annak ellenére, hogy a kereszttől elmenekültek, mégsem szakadt meg

az asztalközösségük Krisztussal, amit elsősorban Lukács apostol jegyezt fel.

3.2.2. Jézus, az Úr szolgálója

Az utolsó vacsorán végbevitt jézusi cselekedet szimbolikus, prófétai tett,¹¹ melynek során Jézus odaadja önmagát, életét. Az arám *bisrî*, „testem” szó ugyanis nemcsak húst jelent, hanem elsősorban a halandó embert is. A vörös bor szétosztása pedig vértanúságát jelzi, mely által a sokaság bűnbocsánatban részesül. Az „adatik” és „kiontatik” igék passzív igenemű alakjai Istenre utalnak, mint végső okra. Jézus így vált az atyai szeretet végletekig elmenő kinyilatkoztatójává. Jézus ezzel a prófétai tettevel magára vette az izajási „Úr szolgálójának” szerepét, önként ajánlotta fel életét. Ahhoz, hogy Jézus maga új szövetséggé lehessen, ahhoz ki kellett ontania vérét az utolsó cseppig. Krisztus testének és vérének átadásakor nem azt mondta, hogy „nektek adom”, hanem azt, hogy „értetek adatik”, illetve „értetek kiontatik”. Jézus Atyához való áldozati visszatérése minden ember javára, értetek történik.

3.2.3. Jézus a szövetségi áldozat

A páli-lukácsi szöveggel szemben Márk és Máté szövege nemcsak az Úr szolgálójának gondolatkörét tartalmazza, hanem a Kiv 24. fejezetében leírt mózesi szövetségi áldozatét is. Mózes azt mondta: „Ez a vér a szövetségé”, míg Jézus: „Ez vérem, a szövetségé”. A birtokos személyrag különbsége jelzi azt, hogy itt már nem a bikák, az áldozati állatok, hanem Jézus vére által történik a szövetség megkötése. A márki „test” és „vér” szavak párhuzama utal az ószövetségi állatáldozatokra, melyek következtében a hívő emberek a szövetség kegyelmében részesülhettek.

3.2.4. Jézus önmagát adja az újszövetségi áldozati lakoma ételként-italaként

Mind a négy szöveg alapján állítható, hogy Jézus nemcsak szimbolikus tettet akart végrehajtani, azaz megmutatni, hogy ő az Úr szolgálója, hanem adni is akart a tanítványainak. Ez az apostolok számára

¹¹ Vö. Da SPINETOLI, O., *Lukács A szegénység evangéliuma*, Szeged 1996, 666.

teljesen természetes volt, hiszen ők is gyakran fogyasztottak az áldozati állatokból. Tudták azt is, hogy ez azt jelenti, hogy az Isten asztalközösségének, a szövetség kegyelmének lettek részesei. Ám az ószövetségi áldozatokkal szemben itt már csak egyetlen egy áldozat van, maga Jézus. Jézus, amikor új szövetséget alapított, akkor az újszövetségi áldozat evése és ivása által akarta az újszövetség kegyelmében részesíteni a tanítványokat. Mivel ő az egyetlen áldozat, ezért kellett testét és vérének étellé és itallá tennie, amelyet – mint Isten Fia – sokszor bizonyított hathatós szava által valósított meg. Testévé lett a kenyér és vérévé a bor, mert az Isten Fia szólt. Ezeknek a szavaknak a kiejtése azonban igényli azt is, hogy teljesen altruista legyen, ne akarjon megtartani a maga számára semmit. Jézus nem a bonyolult jeruzsálemi szertartásokat, hanem a lehető legegyszerűbb módot választotta az újszövetségi áldozat megvalósítására. Melkizedek alakjára emlékeztet, aki kenyeret és bort vitt Ábrahámnak és megáldotta őt.¹² Családi vacsora ez, amelyen a mindenkinek kijáró kenyeret és bort veszi magához az Isten házanépe. Az apostolok akkor biztosan meglepődtek, amikor Jézus azt mondta: „Igyatok ebből mindnyájan, mert ez vérem”. A zsidóknak tilos volt vért inniuk, mert a vért az élet szállító eszközének tekintették, az élet ura pedig az Isten. Jézus azonban ezzel a tétével éppen azt akarta kifejezésre juttatni, hogy az új szövetségben az Isten életet ad nekünk, Krisztusban az ő saját életét. Jézus szentségi jelenléte a mi számunkra van jelen és nem elsősorban a kenyérhez és borhoz viszonyuló jelenlét.

3.2.5. Az újszövetség emlékünnepe

Jézus nemcsak az utolsó vacsorán részt vett apostolait részesítette az újszövetség kegyelmében, hanem azokra is gondolt, akik majd az ő szavukra hinni fognak benne. Ezért mondta: „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre!” Bár ez a mondat nem szerepel a márkai-mátéi szövegben, mégis joggal feltételezzük, hogy tudatában voltak ennek a krisztusi parancsnak. Az ősegyház nem merte volna ezt tenni, ha Jézus nem hagyta volna meg ezt nekik. Ahogy az ószövetség idején a húsvéti báránylvacsora emlékünnap volt, úgy lett az újszövetség emlékünnepe az Úr vacsorája.¹³ Ekkor több dologra emlékezünk: az Atya szeretetére, mely

¹² Vö. Ter 14

¹³ A görög „emlékezni” ige különböző, a teljes Szentírásban előforduló jelentésáryalatainak összefoglalásához lásd TESSAROLO, A., *Dizionario dei concetti biblici del Nuovo Testamento*, Bologna 1986, 990-996.

egyszülött Fiát adta értünk; a Jézus szeretetét is bizonyító megváltó halálra és feltámadására. Ugyanakkor nemcsak az Atyára és Jézusra emlékezünk, hanem kérjük az Atyát, hogy ő is emlékezzen meg a mi tökéletes embertársunkról, s rá való tekintettel legyen irgalmas hozzánk, hiszen Jézus az üdvösségünk egyetlen reménye és biztosítéka.¹⁴ Ennek az emlékűnnepnek a legrégebbi elnevezése: „az Úr vacsorája”, ahol a *Küriosz* a feltámadt Krisztust jelzi. Másik elnevezése a „kenyértörés”, amelyet a kincsüket féltő hívek az Isten házanépéhez még nem tartozó emberek jelenlétében használtak. Az örömmel megült kenyértörés, illetve a Krisztus halálát is magába foglaló Úr vacsorája ugyanazon valóság kifejezésére szolgál. Az újszövetség emlékűnnepének múltat, jelent és jövőt magába foglaló dimenzióját Pál apostol így foglalja össze: „Mert amikor ezt a kenyeret eszitek, és ezt a kelyhet isszátok, az Úr halálát hirdetitek, amíg el nem jön”.¹⁵

4. Szent Pál tanítása az Úrvacsoráról

Pál apostol minden levele alkalmi írás, amelyben a címzettek körében fennálló problémát igyekezett orvosolni. Valószínűleg efezusi tartózkodása során fejtette ki álláspontját a korintusiak körében kialakult helyzetről, amikor az eucharisztia alapításának szavait is lejegyezte. A korintusi egyházban az „erősek” azt gondolták, hogy mindent szabad, pl. részt venni a pogány isteneknek bemutatott áldozati lakomán is. Mivel ezek az istenek nem léteznek, Pál azt megengedi, hogy a piacokon forgalmazott áldozati húsból vásároljanak és fogyasszanak, mivel a bálványoknak feláldozott húsról nem ragad semmilyen káros erő, de azt semmiképpen sem tartja jónak, hogy a korintusi keresztények közül néhányan a pogány barátaikkal együtt pogány isteneknek bemutatott áldozati lakomán vegyenek részt. Pál okfejtése az isteni kinyilatkoztatást egységes folyamatnak tekintve a zsidó nép pusztai bűnbeesését és az azért járó büntetést előképnek és figyelmeztetésnek tartja a jelen helyzetre is. Így a keresztény, ha visszatér korábbi, bűnös életére, akkor pusztulás vár rá.

Pál szerint a keresztény szentség nem mágia, hanem a krisztusi életre való képesítés forrása. Az Úr vacsorájával kapcsolatban kifejti: „Az áldás kelyhe, amelyet megáldunk, nem Krisztus vérében való része-

¹⁴ Kittel, G. (szerk.), *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament – Erster Band A-I*, Stuttgart 1953, 351-352.

¹⁵ 1Kor 11,26

sedés? És a kenyér, amelyet megtörünk, nem Krisztus testében való részesedés? Mert egy a kenyér, s egy test vagyunk sokan, hiszen mindnyájan egy kenyérből részesülünk.”¹⁶ Pál az eucharisziát az első keresztyének által használt, zsidó eredetű kifejezésekkel illeti: „áldás kelyhe” illetve „kenyérszegés”. A kenyérben és borban, mint Krisztus testében és vérében való részesedés által a keresztyénben Krisztus él és ő Krisztusban. Ez azonban a keresztyének egymással való viszonyát is jelzi: ugyanazt a kenyeret eszik. Ez a kenyér nem azért egy, mert az egész közösség egyetlenegy kenyérből eszik – ez több száz fő esetén elképzelhetetlen – hanem azért, mert az egyetlenegy Úr, azaz Jézus Krisztus testéből részesülünk.

Pál apostol ebben a levélben kitér az eucharisziával kapcsolatos másik korintusi problémára is: a szeretetlakomákon történt visszaélések miatt a „kenyértörés” megcsúfolásáról volt szó. Pál kifejti, hogy ezek a lakomák nélkülözik a szeretetet, mivel a gazdagok dőzsölnek, a szegények pedig éheznek, nem valósul meg körükben a krisztusi szeretet, a Krisztust követő közösségi élet.¹⁷ Ezért Pál így figyelmezteti őket: „Aki tehát méltatlanul eszi a kenyeret, vagy issza az Úr kelyhét, vétkezik az Úr teste és vére ellen. Vizsgálja meg tehát az ember önmagát, és úgy egyék e kenyérből és igyék a kehelyből, mert aki úgy eszik és iszik, hogy nem különbözteti meg a testet, saját ítéletét eszi és issza.”¹⁸ A nemzetek apostola a korintusiak körében előforduló nagyszámú betegség és haláleset okát is ebben látja. Tipikus páli megvilágításba kerül tehát az evangéliumokban megfigyelt tanítás az utolsó vacsoráról: az Úr halálát hirdeti ez a vacsora, mely a hívekre árasztja üdvözítő erejét. A Krisztus testében és vérében való részesedés által a hívek Krisztus testévé válnak. Ennek következménye, hogy élő hittel és szeretettel kell élniük egészen addig a napig, amíg az Isten lesz minden mindenben.¹⁹

5. Befejezés

Szent Bazil liturgiájának az alapítás szavait követő, csendes papi imája – amely hűségesen követi a páli és lukácsi szöveget – tudatosítja bennünk, hogy az értünk önmagát önként feláldozó Krisztus szeretetében

¹⁶ 1Kor 10,16-17

¹⁷ Vö. FREEDMAN, D. N., *The Anchor Bible Dictionary – Volume 5. O-Sh*, New York 1992, 667.

¹⁸ 1Kor 11,27-29

¹⁹ Vö. NEMESHEGYI, „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre...”, (9. láb.), 24-50.

és irgalmában minden ember részesülhet. A hiteles keresztény élet elválaszthatatlan része az ő testében és vérében való méltó részesedés, mely által megerősödik közösségünk és kapcsolatunk az Istennel és az emberekkel, valamint a méltó részesedés biztosítja növekedésünket Krisztusban.

IVANCSÓ ISTVÁN

A BAZIL-LITURGIA LITURGIKONJÁNAK TÖRTÉNETI ÉS TARTALMI BEMUTATÁSA

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. Történeti bemutatás; 1/ A könyv leírása és ismertetői; 2/ Helye a hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság munkájában; 3/ A mű utószavának tanuskodása; 4/ Híradások a műről; 3. Tartalmi bemutatás; 1/ A Bazil-liturgia; 2/ Az Előszentelték liturgiája; 3/ A napi zsolozsma szövege; 4/ A Bűnbánati nagy kánon; 4. A mű jelentősége; 5. Összegzés.

1. Bevezetés

A magyar görög katolikus egyházban a 19. század végén indult meg a liturgikus könyvek nyomtatott formában való kiadása.

Előtte csak kéziratos fordítások léteztek. A legismertebb ezek közül a 18. századból az 1793-ban készült – eddigi ismereteink szerint – legelső teljes liturgia-fordítás *Krucsay Mihály* gálszécsi paróchus¹ munkájaként. Ugyancsak ismert az 1795-ben készített másik teljes fordítás, amit *Kritsfalusi György* ungvári magyar nyelvi tanár² ajánlott megyéspüspökének, Bacsinszky Andrásnak. Előkerült még egy harmadik – valószínűleg az előbbiekkal egy időben készülhetett – fordítás is, az úgynevezett *Hajdúdorogi névtelen*,³ amit Papp Antal másolt le kispapként 1854-ben Gombos Mihály egyházgondnok „régí kéziratából”.

Ezek a kéziratok csak az Aranyszájú-liturgia szövegét tartalmazzák. Sőt, a Bazil-liturgiának eddig egyetlen kéziratban fennmaradt

¹ Facsimile kiadásban magam jelentettem meg Hittudományi Főiskolánk kiadásában: *Krucsay Mihály munkács megyei kanonok 1793-ban készült munkája* címmel, 2003-ban. – Ugyancsak ebben az esztendőben rendezvény is volt vele kapcsolatosan, s ennek publikációját is megjelentettem: *Liturgikus örökségünk II. A Krucsay-féle liturgiafordítás fakszimilije kiadásának alkalmából 2003. október 30-án rendezett szimpozion anyaga*, Nyíregyháza 2003.

² Ez a mű csak „betűhív átirásban” ismeretes, amit Sztripszky Hiador készített és jelentetett meg. Lásd (Szabó, J.), *A görög-katolikus magyarság utolsó Kalvária-útja 1896-1912*, Budapest 1913, 463-501.

³ Bemutatását elvégeztük: *A „Hajdúdorogi névtelen” liturgia-fordítása Papp Antal 1854-es kéziratában*, (Athanasiana Füzetek 14.), Nyíregyháza 2008.

magyar fordítása sem ismeretes. Ennek bizonyára az lehet az oka, hogy ezt a liturgiát viszonylag ritkán, évente csak tíz alkalommal kell végezni; sokkal fontosabb volt tehát a naponta végzett Aranyszájú-liturgia szövege. Éppen ezért jelentős, hogy százhusz esztendővel ezelőtt mégiscsak megjelent – éspedig egyenesen nyomtatásban – a Bazil-liturgia magyar nyelvű szövege.

Mindezek mellett fontos tényező, hogy nem csak a Bazil-liturgia kapott helyet a kötetben; egy kivételével a teljes liturgikus napot kitevő napi istentiszteleteket is magába foglalja a könyv. S ezek nagy része első alkalommal jelent meg nyomtatásban anyanyelvünkön.

1. Történeti bemutatás

1/ A könyv leírása és ismertetői

A százhusz esztendővel ezelőtt napvilágot látott könyv teljes leírása⁴ a következő:

Szent Nagy Bazil atya szent és isteni liturgiája továbbá az Előszentelték isteni liturgiája s egyéb egyházi szolgálatok papi imádságai. A görög szert. katolikusok lelki hasznára. Hajdúdorogi kiadás. 1890. Debreczen, nyomtatott Kutasi Imrénél 1890.

Debreczen, 1889. Nyomatott Kutasi Imre könyvnyomdájában.
24 x 18 cm 103 + 2 sztl. lap.

Ebből a címléírásból máris több információt lehet szerezni mind a történetére, mind a tartalmára vonatkozóan, melyeket a megfelelő helyeken részletezni is fogunk. – Mindenesetre, annak jelzése máris fontos szempont, hogy görög katolikusok számára készült. S bár a cím nem tartalmazza, de világos, hogy a papság számára, tehát oltári használatra készült, ugyanis a két liturgia megléte, valamint az egyéb szertartások „papi imádságai” egyértelműen jelzik ezt.

⁴ Részletes és teljes körű bemutatását elvégeztük: *Görög katolikus liturgikus kiadványaink dokumentációja I. Nyomtatásban megjelent művek*, (Szent Atanáz Gör. Kat. Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 14.), Nyíregyháza 2006, 135-138. Illetve kiegészítéssel: *Görög katolikus liturgikus kiadványaink dokumentációja II. További művek. Kiegészítések. Kiadatlan művek*, (Szent Atanáz Gör. Kat. Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 19.), Nyíregyháza 2008, 285. (A továbbiakban: *Dokumentáció.*)

Még ki lehet egészíteni a leírást, illetve bemutatást azzal a külső szemponttal, hogy a nagyméretű könyvet vörösesbarna, puha fedelű címlappal jelentették meg. Méretében, illetve egész külalakjában az 1879-es hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság által kiadott *Aranyszájú-liturgia* és *Szerkönyv* köteteit idézi. Utólagosan azt lehetne állítani, hogy sorozatként is tekinthető a három kötet, bár erre utalás sehol nem történik, s nem is kezelték így őket.

Sztripszky Hiador, aki elsőként állított össze magyar nyelvű görög katolikus (javarészt liturgikus) bibliográfiát, 1913-ban az 57. tétel alatt írta le a művet.⁵ Leírása teljesen követi a könyv címlapján olvasható szöveget, melyet az imént idéztünk. Megjegyzést nem fűzött hozzá. Viszont egy hiba észrevehető: a szerző eltévesztette a lapszámot, mely egyszerű számcserének tekinthető: a 103 helyett 130-at közölt.

Egy másik, későbbi és lényegesen bővebb görög katolikus bibliográfia, melyet *Lelekács Miklós* és *Harajda János* állított össze 1944-ben, az 1198. szám alatt írta le a művet.⁶ Ez rövidebb, mint az előző, mert a nyomdát nem tünteti fel. Viszont a szerzők itt is elkövették a hibát a lapszám közlésénél (szintén 130-at jeleznek). Így nem csak valószínűsíthető, hanem egyértelművé tehető, hogy Sztripszky leírásából vették át a hibás adatot.

Mindenesetre, a bemutatott tények igazolják: a magyar görög katolikus egyház eme fontos kiadványa amellett, hogy jelen volt a liturgikus gyakorlatban, nem volt ismeretlen a tudományos életben, illetve szakirodalomban sem. – Remélhetőleg a jelen bemutatás is gazdagítani fogja ezt a sort.

2/ Helye a hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság munkájában

Ez a liturgikus könyv az 1879-es kilenctagú hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság⁷ tevékenységének, illetve kiadványainak termékei közé illeszkedik, harmadikként.

⁵ Vö. SZTRIPSZKY, H., „Bibliographiai jegyzetek az ó-hitű magyarság irodalmából”, in (Szabó), *A görög katolikus magyarság* (2. l.áb.), 445.

⁶ Vö. LELEKÁCS, M. – HARAJDA, J., *Kárpátalja Általános Bibliográfiája*, (Irodalmi és Tudományos Könyvtár 30.), Ungvár 1944, 71.

⁷ A témában az eddigi egyedüli olyan bemutatást, ami nyomtatásban is megjelent, magunk készítettük: *Az 1879-es hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság és tevékenysége*, (Athanasiana Füzetek 1.), Nyíregyháza 2000. – Lásd különösen: 27-38.

A bizottság elsőként az *Aranyszájú-liturgiát* (röviden: *Liturgikon*) fordította le és jelentette meg 1882-ben.⁸ Ez érthető is, hiszen erre volt a legnagyobb szükség a naponkénti Szent Liturgia végzéséhez. Az egykor új – mára már százhuszonöt esztendőnél is idősebb – *Liturgikon* megjelentetésének jelentőségét – a hajdúdorogi kilenc tagú fordító bizottság tevékenységének tükrében – a következő öt szempontból lehet értékelni. Először: a nyomtatott *Liturgikon* felválthatta az eddig csak kéziratban terjesztett és használt liturgikus fordításokat. Másodszor: jelentős módon kiegészítette azokat, mert a legfontosabb négy mű között a Szent Liturgia végzéséhez szükséges magyar szöveg is elkészült. Sőt, fokozatosan a többi szertartás magyar szövege is napvilágot látott. Harmadszor: nyomtatásban, tehát jobban hozzáférhető és terjeszthető formában álltak immár rendelkezésre a liturgikus szövegeink, s köztük a Szent Liturgiáé is. Negyedszer: ezáltal egységesedhetett az istentiszteletek végzésének módja. Végül – de nem utolsó sorban – ötödik: azért is fontos volt a *Liturgikon* megjelentetése, illetve magának a bizottságnak a munkája, mert ez már nem egyszerűen magánkezdeményezésre, hanem főhatósági intézkedésre történt. – Mindezek mellett nem elhanyagolható az a tény sem, hogy a liturgikus fordító bizottság megteremtette a magyar görög katolikus egyház liturgikus nyelvét,⁹ és elindította azt a folyamatot, amelynek eredménye a mára már ismert több mint háromszáz liturgikus, magyar nyelvű, nyomtatásban megjelent kiadványunk.¹⁰

⁸ *Aranyszájú Szent János atya szent és isteni liturgiája vagyis az újszövetségi vérontás nélküli szent áldozat bemutatásának rendje kiegészítve több oltári imával és egyházi énekkel a magyarajku görög szertartásu katholikusok lelki épülésére. A munkácsi és eperjesi egyházmegyei szentszékek kebeléből kiküldött kilenczes tagu bizottság fordítása Hajdu-Dorogon 1879. Debreczen, nyomtatott a város könyvnyomdájában. 1882. Áp.* – Az ezzel kapcsolatos szimpozionról szóló kiadvány, szerkesztésünkben: *Liturgikus örökségünk I. Az első magyar nyomtatott Liturgikon megjelenésének 120. évfordulójára 2002. április 18-án rendezett szimpozion anyaga*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 8.), Nyíregyháza 2002. Lásd még: *Dokumentáció* (4. lábj.), 39-43.

⁹ Igaz, ez szentesítést, illetve végső elismerést csak a II. Vatikáni Zsinat alkalmával kapott, amikor Dudás Miklós hajdúdorogi megyéspüspök teljes magyar nyelvű Szent Liturgiát végzett a római Szent Péter bazilikában 1965. november 19-én. Az ezzel kapcsolatos szimpozionról szóló kiadvány, szerkesztésünkben: *A vatikáni magyar nyelvű Szent Liturgia 40. évfordulója alkalmából 2005. november 17-én rendezett szimpozion anyaga*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 13.), Nyíregyháza 2005.

¹⁰ Ehhez lásd írásunkat: „A magyar Liturgikon a hajdúdorogi egyházmegyében”, in Boháč, V. (zostavil), *Liturgikon v Gréckokatolíckej metropolii na Slovensku. Vedecká konferencia 29. apríla 2008 na GTF PU v Prešove*, Prešov 2008, 53-71.

A liturgikus fordító bizottság tevékenységének második eredménye a *Szerkönyv* lefordítása és 1883-ban való kiadása volt.¹¹ Újabban 1907-ben adták ki,¹² majd 1927-ben két változatban is: egy teljes¹³ és egy kivonatos¹⁴ verzióban. Végül 1964-ben jelentették meg a ma is használatos formáját.¹⁵ – A könyv tartalmából látható, hogy a *Szerkönyv* a gyakorlati szükséglet kielégítésére törekedett. Ez indokolja azt, hogy nem a teljes görög *Eukhologion* szövegét ültették át magyarra a fordítók. A szentségek kiszolgáltatásának szertartásai mellett azok a legfontosabb szentelményi és megáldási szertartások szerepelnek benne, amelyeket valóban a gyakori használat szükségessége indokolt lefordítani és megjeleníteni. Valóban komoly jelentőségű volt ennek a könyvnek a megjelenése, mert előtte csupán kéziratos fordítások segítségével végezhatték a görög katolikus papok a szertartásokat: a szentségek és szentelmények kiszolgáltatását. Ettől kezdve viszont már nyomtatásban vehették kézbe azok szövegét, s így egységes szöveg alapján tudták végezni azokat. S ez mind a négy változatra érvényes.

A harmadik – most tárgyalt – könyv, ami a hajdúdorogi kilenc-tagú fordító bizottság égisze alatt jött létre és jelent meg immár 1890-ben, a *Bazil-liturgia és a többi szertartás* szövege volt.¹⁶ Rendkívül nagy volt ennek a jelentősége, hiszen a könyvben lévő liturgikus szövegek nagy része ekkor látott először napvilágot anyanyelvünkön. Még kéziratban sem ismerősek ezeknek a szertartásoknak korábbi fordításai. – Így a

¹¹ *Görög katolikus egyházi szerkönyv (Euchologion) Magyarra fordított Hajdú-Dorogon 1879. Debreczen, nyomtatott a város könyvnyomdájában. 1883. – 395.* Részletes bemutatását és leírását lásd munkánkban: *A magyar görög katolikus egyház szerkönyvei*, (Athanasia Füzetek 3.), Nyíregyháza 1999. Lásd: *Dokumentáció* (4. lábj.), 99-105.

¹² *Görög katolikus egyházi szerkönyv (Euchologion). Magyar fordítása készült 1879. évben Hajdú-dorogon. Ungváron, nyomtatott Földesi Gyula könyvnyomdájában 1907. Lásd: Dokumentáció* (4. lábj.), 106-110.

¹³ *Göröghatolikus egyházi szerkönyv (Euchologion). Az 1879. évben Hajdúdorogon készült magyar fordítás második, bővített kiadása. Nyiregyháza Jóba Elek könyvnyomdaja 1821-1927. Lásd: Dokumentáció* (4. lábj.), 111-116.

¹⁴ *Göröghatolikus egyházi szerkönyv (Euchologion) – Az 1879. évben Hajdúdorogon készült magyar fordítás második, bővített kiadása. (Kivonat.) Nyiregyháza Jóba Elek könyvnyomdaja 1821 – 1927. Lásd: Dokumentáció* (4. lábj.), 117-118.

¹⁵ *Görög katolikus egyházi szerkönyv (Euchologion). Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója 1964. Lásd: Dokumentáció* (4. lábj.), 119-129.

¹⁶ *Szent Nagy Bazil atya szent és isteni liturgiája továbbá az előszenteltek isteni liturgiája s egyéb egyházi szolgálatok papi imádságai. A görög szert. katolikusok lelki hasznára. Hajdú-Dorogi kiadás. 1890. Debreczen, nyomtatott Kutasi Imrénél 1890. Részletes bemutatását és leírását lásd: Dokumentáció* (4. lábj.), 135-138.

mű jelentősége nem csak annyi, hogy a Bazil-liturgiának és az Előszentelték liturgiájának első magyar nyelven nyomtatott változatát tartalmazza, hanem az is, hogy magába foglalja a liturgikus nap csaknem összes istentiszteletét.¹⁷ Így megkönnyíthette a papság zsolozsmázását is, hiszen magyar nyelvű zsolozsmás könyv még nem létezett a megjelenése idejében. – Végül a könyv tartalmazza még Krétai Szent András bűnbánati nagy kánonjának is a szövegét, amely szintén az első magyar nyelvű nyomtatott változat ebből.

Végül a hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság negyedik munkája a Danilovics János¹⁸ által szerkesztett és 1892-ben kiadott *Énekeskönyv* volt.¹⁹ Ennek a műnek a tartalma hűen tükrözi a célját: mindazokat a liturgikus szövegeket közli, amelyek az istentiszteletek közös végzéséhez szükségesek. Közben azonban magánimák is szerepelnek a könyvben. Mindenesetre, a könyvnek az a jelentősége, hogy a szertartások végzéséhez megadja a liturgikus szövegeket a teljes liturgikus évre, mégpedig gazdagabban, mint elődje, a *Roskovics-féle énekeskönyv*.²⁰ Olyan könyvet kaphattak tehát a kezükbe a görög katolikus hívek, amellyel a szombati és a vasárnapi alkonyati istentiszteletet és a vasárnapi reggeli istentiszteletet együtt énekelhették. Ugyanez érvényes az ünnepekre is. Továbbá együtt végezheték még a különleges, ritkábban előforduló istentiszteleteket is. Ez a könyv tehát elsősorban énekeskönyvként született. Mégpedig olyan énekeskönyvként, amit könnyebben

¹⁷ A kivételt – mint látni fogjuk – az éjféli istentisztelet jelenti.

¹⁸ Lásd írásunkat: „Danilovics János életének és munkásságának főbb adatai”, in Ivancsó, I. (szerk.), *Liturgikus örökségünk III. A 125 éve alakult hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság utolsó műve, a Danilovics-énekkönyv megjelenésére 2004. április 29-én rendezett szimpózium anyaga*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 11.), Nyíregyháza 2004, 7-17.

¹⁹ *Görögszertartású általános egyházi énekkönyv a hozzávaló imákkal. A görög-katolikus hívek lelki hasznára. Fordította és kiadta Danilovics János Hajdu-dorogi püspöki vikárius. 1892. Debreczen, Nyomatott a város könyvnyomdájában 1892. 49.* – Az énekeskönyvet teljeskörűen bemutattam önálló munkámban: *Danilovics János Általános egyházi énekkönyve*, (Athanasia Füzetek 7.), Nyíregyháza 2003. Majd pedig az erről szóló szimpóziumon: „Danilovics János Általános Egyházi énekkönyve mint a fordító bizottság utolsó műve”, in *Liturgikus örökségünk III.* (18. lábj.), 45-63. Lásd még: *Dokumentáció* (4. lábj.), 139-184.

²⁰ *Ó hitű imádságos és énekes könyv, az egy szent közönséges apostoli anyaszentegyház napkeleti vagyis görög rendje szerint görög-katolikus keresztények lelki épületére. Fordítá és kiadta Roskovics Ignác hajdu-böszörményi görög-kath. lelkész. Debreczen Nyomatott a város könyvnyomdájában. 1862.* – Teljeskörű bemutatását lásd: *Dokumentáció* (4. lábj.), 11-32.

lehetett kezelni, mint az elődjét. Ezzel együtt azonban már gazdagabb liturgikus anyagot tartalmazott. Végül: mintául szolgált a ma is használatban lévő *Énekeskönyvünkhöz*. – Jelentőségét az a tény még tovább mélyíti, hogy összesen 14 alkalommal is kiadták; 1913-ban jelent meg a tizenharmadik kiadása, az utolsóban nincs évszám, így az nem datálható, bár létezik. Érdekességgént – de mindazonáltal tényként – kell megemlíteni, hogy 1920-ban Krajnyák Gábor átdolgozott változatban – de teljesen hasonló formában – megjelentette a mű tizedik kiadását,²¹ amely így nem illeszkedik a sorozatba, mert Danilovicsnak önállóan is létezik tizedik kiadása.

A Bazil-liturgia *Liturgikonja* tehát a fordító bizottság által kiadott négy mű között az a harmadik, amely lezárja a papság számára készített könyvek sorát. Az utána következő már egyértelműen a hívek használatára készült, ami azonban nem csökkenti a jelentőségét.

3/ A mű utószavának tanúskodása

Ebben a könyvben is – mint a fordító bizottság által készített előző két könyvben, a *Liturgikonban*²² és a *Szerkönyvben*²³ is – utószóként értelmezhető írás található. Ebben részletes említés történt a mű keletkezéséről, hogyan kerülhetett be az eddigi kiadványok sorába.

„Hogy ez isteni ihlettségű sz. könyv magyar fordítása a tervbe vett »Izbornik« kiadása előtt jelenhetett meg, azt Nt. Melles Emil kisdobrai lelkész ügybuzgóságának kell érdemül betudnunk, ki a most jelzett fordítást, minden anyagi jutalom nélkül, a hajdúdorogi külhelyettesnek kiadás végett följajánlani szíveskedett.

A nemes lelkű ajánlat örömmel és köszönettel fogadtatott. De a már – Isten segítségével mellett elkészült könyvnek e legutolsó lapján, a történeti igazság és e műhöz fűződő szavatosság

²¹ *Görögszertartásu általános egyházi énekkönyv a hozzávaló imákkal. A görög-katolikus hívek lelki hasznára. Fordította Danilovics János, hajdúdorogi püspöki vikárius. Átdolgozta és sajtó alá rendezte Dr. Krajnyák Gábor budapesti s.-lelkész. Tizedik, bővített kiadás. Budapest A Szent-István-Társulat kiadása. – Bővebben lásd: Danilovics János Általános egyházi énekkönyve (19. láb.), 28-35. Illetve: Dokumentáció (4. láb.), 163-172.*

²² „Emlékezetül”, a *Liturgikonban*, az utolsó, számozatlan lapon.

²³ „Jegyzék”, a *Szerkönyvben*, a [169.] számozatlan lapon.

szempontjából, s a nélkül, hogy az ernyedhetlen buzgalmú fordító érdeméből e nem csekély fáradozmainak elismeréséből csak valamit is levonni akarnánk, ki kell jelentenünk, hogy a beküldött fordítás úgy a szöveg értelmezése, mint az írás tekintetében, az eddigi h.-dorogi fordítások felvett irányától némi eltéréseket mutatott, mely oknál fogva az a szükséges egyöntetűség kedvéért, a beküldő előleges beleegyezése mellett, Danilovics János apát-kanonok és püspöki külhelyettes által, az ő saját belátása szerint sok részében módosított s a nagyobb fontosságú helyeken pedig egészen újból átdolgoztatott.

E könyv szövege tehát mostani alakjában nt. Melles Emil és Danilovics János püspöki külhelyettes közös szellemi fáradozásainak szerény gyümölcse. Adná a kegyes Gondviselés, hogy e házagpótló, s minden anyagi érdeket kizáró szellemi termék a magyarajkú görög kath. hitsorsosoknak oly gazdag lelki épülésére szolgáljon, mint aminő odaadással és lelki gyönyörrel fáradoztak azon az Úr szőlőjének fentebb említett igénytelen munkásai, kik is a nagyterjedelmű kath. vallásirodatlmi kertünk emez elévülhetlen becsű és kiváló szépségű díszvirágainak hazai magyar talajba való átültetéséhez nekik nyújtott égi segítségért, örökké áldandják az Urat!”²⁴

Figyelmet érdemel az első megállapítás: ez a *Liturgikon* a tervbe vett énekeskönyv előtt jelenhetett meg. Mégpedig azért – és ez a második fontos megállapítás –, mert *Melles Emil*, aki nem volt a kilencstagú liturgikus bizottság tagja, felajánlotta a fordítását. Amit – újabb, harmadik megállapítás – Danilovics Jánosnak át kellett dolgoznia, hogy stílusával illeszkedjen az eddigi két mű sorába. S végül a negyedik megállapítás: így két szerzője van a *Bazil-liturgia Liturgikonjának*.

4/ Híradások a műről

A most bemutatás alatt álló százhusz éves *Liturgikonunk* nem kapott nagy visszhangot a magyar görög katolikus egyház sajtójában. Jelentőségénél fogva nem feledkeztek meg róla, de minthogy oltári használatra, a papság számára készült – nem úgy, mint például a hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság által negyedikként kiadott *Általános egyházi*

²⁴ „Kiadói utóirat”, a könyv utolsó, számozatlan lapján.

énekkönyv – nem is írtak róla nagyon sokat, nem is hirdették oly sokszor, mint más könyveket. – Eddig négy különböző tudósítást sikerült összegyűjteni vele kapcsolatban. Ezek egyik része egyszerű hirdetés, másik része pedig egy-egy tanulmánynak a részlete.

Először az 1904-es *Máriapócsi Naptárban* jelent meg egy hirdetés, amely jelezte, hogy többek között kapható a *Bazil-liturgia Liturgikonja* is:

„Melles Emil szatmár-németi gör. szert. kat. főesperes-plébánostól, e naptár szerkesztőjétől írott következő könyvek jelentek meg és kaphatók.

Lévai Mór könyvkiadóhivatalában Ungváron, és az ország valamennyi könyvkereskedésében.

[...]

Továbbá ugyanazon kiadóhivatalban kaphatók:

2.) Sz. N. Vazul atya szent és isteni liturgiája. Hajdu-dorogi kiadás.”²⁵

Másodszor a Melles Emil által Szatmárnémetiben, 1905-ben összeállított *Anthologion*²⁶ hirdette, hogy kapható a könyv:

„Szent Nagy Bazil atya szent és isteni liturgiája, továbbá az előszenteltek isteni liturgiája s egyéb egyházi szolgálatok papi imádságai. – Nagy 40 alak. – Piros vászonkötésben 6.- K.”²⁷

Eme egyszerűnek mondható hirdetések – mai szóval élve: reklámozások – mellett azonban léteznek ismertető írások is könyvről. Az

²⁵ Melles, E. (szerk.), *A Mária-pócsi csodatevő Bold. Szűz Mária naptára az 1904-ik szőkő évre*, Harmadik évfolyam, Szatmár-németi [1903], [XXII]. Lásd: *Dokumentáció II*, 285.

²⁶ *Anthologion szeptember és október hónapokra. A Hitterjesztés Szent Kongregációjának nyomdájára által 1888-ban Rómában kiadott görög szövegű Ménaeból fordította Melles Emil a munkácsi gör. szert. kath. egyházmegyében szatmárvármegyei káptalanonkívüli főesperes, Megváltóról nevezett székszárdi címzetes apát szentszéki tanácsos, szatmár-németi lelkész. A munkácsi gör. szert. kath. püspöki hatóság jóváhagyásával. Magyar nyelven első ízben kiadta: a Budapesti görög szert. katolikus egyháztanács. Szatmár-németi, nyomtatott a „Pázmány-sajtó” könyvnyomdájában 1905. Lásd: *Dokumentáció* (4. lábj.), 219-224.*

²⁷ „Gör. szert. katolikus egyház-szertartási-, ima- és énekeskönyvek magyar nyelven a következők jelentek meg és kaphatók: Lévai Mór könyvkiadóhivatalában Ungvárt”, in *Anthologion*, hátsó borítón.

ilyen tanulmányok közül az első 1929-ből való, amely említi a tárgyalt *Liturgikonunkat*. Popovics Andor, aki a *Krajnyák-féle gyűjteményes nagy énekeskönyv*²⁸ ismertetésével kapcsolatban áttekintette magyar nyelvű liturgikus fordításainkat, még csak röviden írt a *Bazil-liturgia Liturgikonjáról*:

„A hajdudorogi vikárius kiadásában jelent meg a húsvéti énekek füzetkéje. Majd 1889-ben Nagy szent Bazil atya szent és isteni Liturgiája.”²⁹

Kozma János 1943-ban szintén megemlékezett erről a könyvről is a magyar nyelvű görög katolikus liturgikus kiadványainkról szóló összeállításában, immár részletesebben. Ugyanis némi tartalmi ismertetést is nyújtott róla, valamint bepillantást engedett a mű keletkezésébe is, melyről maga a könyv bővebben szól az utószóban.³⁰ Kozma János tehát leírja, hogy Melles Emil

„lefordította a Sz. Bazil liturgiáját s még a szükséges zsolozsmarészekből is sokat hozzá csatolt s úgy bocsátotta a bizottság rendelkezésére. Ezt Danilovics János már a forgalomban levő liturgia-szöveghez simította s úgy adta közre 1890-ben szintén Debrecenben.”³¹

Végül ötödikként meg kell említeni az általunk közölt bemutatást is a dokumentációs kötetben, aminek tartalmára már az eddigiekben is utaltunk.³²

²⁸ *Gyűjteményes nagy énekeskönyv a görögszertartású katolikus hívek használatára – Fordította és szerkesztette: dr. Krajnyák Gábor – Kiadja Rózsa Kálmán és neje könyvkiadóhivatal Budapest – Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó R. T. Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. – Nyomdaigazgató: Kohl Ferenc – Méltóságos és főtisztelendő Miklós István hajdudorogi püspök Úr 1755/1924., 1054/1926., 1570/1927., 1319/1928., 45/1929. és 1595/1929. számú kegyes jóváhagyásával és engedélyével. Lásd: Dokumentáció (4. lábj.), 467-518.*

²⁹ POPOVICS, A., „Az új énekes könyv”, in *Görög-katolikus Szemle* 13 (1929) 4.

³⁰ Vö. a 23. jegyzet.

³¹ KOZMA, J., „Szerbartási könyveink magyar fordításai IV”, in *Görögkatolikus Szemle* 18 (1943) 4.

³² Az első kötetben: 135-138; illetve a második kötetben: 285.

3. Tartalmi bemutatás

A tartalmi ismertetést – természetesen – a könyv tartalomjegyzéke alapján lehet legkönnyebben és legpontosabban elvégezni. Ez összesen kilenc egységet tartalmaz, bár az imaóráknál további alegységek láthatók: az egyes órák felsorolásában.

1/ A Bazil-liturgia

A könyv első egysége a Bazil-liturgia,³³ amint ezt a szertartást az egész mű címe is kiemeli, nagyobb betűkkel szedve: hiszen az egyházi köztudatba is így került be: a *Bazil-liturgia Liturgikonja*. Mindenesetre, ez az egység a „Szent nagy Bazil atya szent és isteni Liturgiája” címet viseli, bár a tartalomjegyzékben rövidebben, mert két szó kimaradt belőle: az „atya” és a „szent”.

Külső megközelítésben egyrészt az látható, hogy a szöveg dőlt betűs rubrikákat használ, másrészt pedig az tűnik szembe, hogy a teljes szertartást diakónus közreműködésével közli. Továbbá érdemes még megjegyezni, hogy ezen kívül eltérő betűtípusokat alkalmaztak a könyvben, valamint az egyes fennhangok és papi imádságok elején díszes iniciálékát is. Az is fontos lehet, hogy a nép által énekelt részek mindig nagyobb és kövér betűkkel kaptak helyet a műben.

Az első figyelemre méltó mozzanatot: a Liturgia kezdő áldásához szóló rubrika úgy rendelkezik, hogy a papnak önmagára kell keresztet jelezni az Evangéliumos könyvvel: „a pap a szt. Evangeliummal kereszt alakban jelölve magát énekelve kezdi a szt. Liturgiát”.³⁴ A későbbiekben ez nem fordul elő. Ugyanis a következő – és mindeddig utolsó – magyar nyelvű kiadása a Bazil-liturgia szövegének³⁵ csak annyit ír elő, hogy a pap fölemeli az Evangéliumos könyvet, „ezzel keresztet jelez” –

³³ A teljes szöveg a 3. laptól a 39.-ig terjed. Tehát a könyv jelentős részét, több mint egyharmadát elfoglalja. – Ez is igazolja, hogy jogos a „Bazil-liturgia Liturgikonja” elnevezés, annak ellenére, hogy más szertartások is vannak a kötetben.

³⁴ A 4. lapon.

³⁵ Ez az 1920-as Liturgikonban található: *A görög szertartásu katolikus egyház szent és isteni liturgiája a legszentebb áldozat bemutatását megelőző imákkal s isteni tiszteletekkel kiegészítve. A hajdudorogegyházmegyei főhatóság 1235/1920. sz. intézkedésével magánhasználatra engedélyezve. Átjavítva s kibővítvé sajtó alá rendezte a hajdudorogi püspöki iroda. Nyiregyháza Nyomatott Jóba Elek könyvnyomdájában 1723-1920. – Itt a 218. lapon áll ez a jelzés.*

bár ez sem mondja meg, hogy a pap függőlegesen, vagy vízszintesen teszi-e azt.

A következő fontos tényező, hogy a diakónus számára a kis ekténia csöndes – tehát nem énekelve történő – végzését írja elő ez az 1890-es *Liturgikon*, s ugyanígy tesz a későbbi, az 1920-as is.³⁶

Liturgikonunk nem írja elő, hogy az „Istennek egyszülött Fia” himnusz alatt a papnak szét kell terjesztenie a kezét: „A nép énekelve, a pap a diakonnal keresztet vetvén magukra, csendesén mondják”.³⁷ A karok kiterjesztését majd csak az 1920-as szöveg írja elő.³⁸

Szövegünkben az áll, hogy a kis bemenetnél a tömjénezőt is viszik, bár az nem derül ki, hogy ki viszi: „A pap és a diakon szent Evangélium és füstölővel az oltár körül” kezdik a kis bemenetet.³⁹ Valószínűsíthető, hogy a másik (illetve szub- vagy hüpo-) diakónus viszi a tömjénezőt, amint az mindaddig tényleges gyakorlat volt magyar görög katolikus egyházunkban, amíg létezett a kispapi asszisztencia.⁴⁰

A „Mert szent vagy te” papi fennhang éneklése közben mindkét *Liturgikon* előírja a papi áldást: „kifordul és áldást ad”.⁴¹

A Hármas ekténia fennhangja után egyszerűen annyi előírás szerepel, hogy „Diákon: Jelöltek könyörögjete az Urhoz. (Katekumenek)”. Amire az énekkar feleli az „Uram, irgalmazz”-t. Ez azt sugallná, hogy a hitjelöltekért szóló ekténia hangos végzését írja elő az 1890-es szövegünk. Ám, hogy ez mégsem így van, igazolja az a tény, hogy a hármas ekténia előtt igenis ott állt, hogy a „diákon énekelni kezdi”,⁴² itt pedig nem. Viszont a katekumenek elbocsátása mindkét *Liturgikon* szerint hangosan történik: „Diákon fönnhangon: Jelöltek, mindnyájan távozzatok...”.⁴³ De a folytatásban a papi imádságoknál, illetve fennhangoknál szereplő diakónusi ekténiáknál ismét nincs szó arról, hogy hangosan kellene énekelni. Az egyik papi fennhangnál – „Hogy hatalmas által...” – ismét szerepel, hogy a pap „kifordul és áldást ad”.⁴⁴

Liturgikonunkban először jelenik meg, hogy a papnak kitárt kézzel kell imádkoznia: „az oltár előtt állva kiterjesztett karokkal”

³⁶ Az 5., illetve a 220. lapon.

³⁷ A 6. lapon.

³⁸ A 220. lapon: „Az áldozópap az ima közben karját szétterjesztve tartja”.

³⁹ A 7. lapon.

⁴⁰ Ennek tehát egyik emléke és alátámasztása lehet.

⁴¹ A 8., illetve 223. lapon.

⁴² A 10. lapon.

⁴³ A 12., illetve 228. lapon.

⁴⁴ A 13. lapon. Ugyanígy az 1920-as szövegben is, a 230. lapon.

mondja a Kerub-éneket,⁴⁵ mégpedig háromszor, ami a későbbi, 1920-as szövegben nem szerepel.⁴⁶

A kispapi asszisztálásnak – ami magyar görög katolikus egyházunk sajátossága volt évszázadokon keresztül – egy újabb bizonyítékát találjuk a szövegünkben. A nagybemenetnél a diakónus nem a diszkoszt – és főleg nem a fejére emelve – viszi, hanem az aériont: „a pap átadván a diakónusnak a nagyobb kehelytakarót”.⁴⁷ Tehát átadja neki, nem a nyakába gyűri.

Az utána következő ekténiát viszont mindkét *Liturgikonunk* úgy írja elő, hogy azt hangosan kell végezni: „A diakon meghajtván magát, a királyi ajtó elé megy, s fennhangon megkezdi az ekténiát”.⁴⁸

A Hitvallás közben a szövegünk előírja, hogy a papnak a megtestesülés említésekor meghajlást kell végeznie: „itt mélyen meghajtva magát”.⁴⁹

Érdekes, hogy az alapítási szavakat a szövegünk eddig még elő nem forduló betűtípussal közli, nyilván azért, mert fel akarja kelteni a figyelmet, hogy az Aranyszájú-liturgiától eltérően, itt a bevezető szavakkal bővül ez a rész.⁵⁰ Ugyanígy szerepel a szent színek felmutatásánál is. S ez utóbbi esetben ismét a kispapi asszisztálás cáfolhatatlan ténye látható, ugyanis „A pap jobbábra veszi a diszkoszt, baljába a kelyhet...”,⁵¹ nem pedig a fölszentelt diakónusnak engedi ezt át. – Szövegünkben ez után szerepel harmadszor, hogy a pap kiterjesztett karokkal imádkozik.⁵²

Az anafóra szövegét megszakítva, *Liturgikonunk* tartalmazza az epiklézisének a három meghajlás mellett a három fohászt is: „Uram, ki a te Szentlelkedet...”.⁵³ Majd az imádság folytatására ismét azt írja elő – immár negyedszer –, hogy azt kiterjesztett karral végzi a pap.⁵⁴ Viszont érdekes, hogy a Miatyánk imádkozására ezt nem írja elő, hanem csak ennyit közöl: „A pap csendesén, a hívek énekelve”.⁵⁵

⁴⁵ A 14. lapon.

⁴⁶ A 231 lapon: a pap „kiterjesztett karral csendesén mondja a kerubéneket”.

⁴⁷ A 15. lapon.

⁴⁸ A 16., illetve a 234. lapon.

⁴⁹ A 19. lapon.

⁵⁰ A 23. és 24. lapon.

⁵¹ A 24. lapon. Természetesen az 1920-as szövegben is ugyanígy van ez jelen, a 247. lapon.

⁵² A 24. lapon.

⁵³ A 25. lapon.

⁵⁴ Ugyanott.

⁵⁵ A 32. lapon.

Következő tény, hogy a kézmosást is előírja a szövegünk: „A pap kezeit megmossa”,⁵⁶ valamint az, hogy utána az áldozópap ismét kiterjesztett kézzel imádkozik, immár ötödször: „s fölemelt karokkal csendes imát mond”.⁵⁷

Egy újabb érdekesség is látható *Liturgikonunk* szövegében: a szentség felmutatásakor éneklendő szöveget – „Szentség a Szenteknek”⁵⁸ – ismét más betűtípussal hozza, aminek különösebb értelme nincs, mert nem tér el az Aranyszájú-liturgia szövegétől. Tehát nincs figyelemfelkelő szerepe.

Arról nincs semmiféle rendelkezés, hogy a diakónust hogyan áldoztatja a pap, s ez ismét a kispapi asszisztencia tényét támasztja alá: hiszen a nem diakónusként asszisztáló kispapok ugyanolyan módon áldoztak, mint a hívek. A diakónusi felszólítás után, mellyel a híveket hívja áldozni – valószínűleg tévedésből –, elmaradt az, hogy a híveknek is el kell mondaniuk az áldozási imát. A következő *Liturgikonunkban* már jelen van: „Az áldozópap a Szentséggel a hívek felé fordulva elmondja a »Hiszem Uram és vallom« kezdetű imát s a jelentkezőket megáldoztatja”.⁵⁹ Ugyancsak a kispapi asszisztálásra utal, hogy a pap áldoztat. Ugyanis, ha felszentelt diakónus lenne jelen, akkor ő végezhetné a hívek áldoztatását, amint azt a partikuláris jog – magyar görög katolikus egyházunk liturgikus életében – lehetővé tette a diakónus- és papszenteslés közötti néhány napban.

Elmarad a *Liturgikonunkban* a szentségi áldásra való utalás, csupán ennyi szerepel rubrikaként: a „Pap szentséggel kezében a néphez fordulva fennhangon mondja”.⁶⁰ Ezzel szemben az 1920-as szövegben már ez szerepel: „Az áldozópap a Szentséggel megáldja a híveket, fennhangon mondva”.⁶¹

Az áldozás utáni hálaadó ekténia végzését halkán írja elő a *Liturgikon*, amint azt a későbbi kiadás is teszi (sőt, az Aranyszájú-liturgiában is így áll). Még két további tény is alátámasztja az ekténia csendben való végzését. Könyvünk egyrészt kisebb betűkkel közli a kérésekre adott választ. Másrészt pedig, ami még feltűnőbb: az „ének-kar” helyett (ami az eddigiekben a válaszok előtt szerepelt) itt az „oltár-

⁵⁶ A 33. lapon, amint azt az 1920-as *Liturgikon* is előírja, a 265. lapon.

⁵⁷ A 33. lapon.

⁵⁸ Ugyanott.

⁵⁹ A 268. lapon.

⁶⁰ A 35. lapon.

⁶¹ A 268. lapon.

szolga” szót alkalmazza.⁶² – Mivel az egész csöndben hangzik el, természetes, hogy nem különül el a papi fennhang sem, minthogy az itt valójában nincs is, mert azt is csöndben mondja a pap.

Szövegünkben az elbocsátó rész úgy van jelen, hogy az a pap és az „énekész” párbeszéde.⁶³ Még a végső áldásra adott Ámen előtt is ez a felirat látható. Azért feltűnő ez, mert eddig az énekkar szerepelt.

Az áldás, illetve az Ámen után „Elbocsátások” következnek: a karácsonyi, az újévi, a vízkereshti és a nagycsütörtöki.⁶⁴ Nyilván azért kerültek ezek ide, mert még nincs az 1890-es *Liturgikon*nak olyan egysége, amely az elbocsátó imákat külön tartalmazza, amint az az 1920-asban már megvan.⁶⁵

2/ Az Előszenteltek liturgiája

A könyv második egysége az „Előszenteltek isteni Liturgiája”. Ebben az esetben is eltér ettől a tartalomjegyzékben szereplő cím, ugyanis az „istenti” helyett a „sz.” áll.

A szöveg viszonylag hosszú rubrikával kezdődik,⁶⁶ amelyben először az tűnik szembe, hogy a szertartás leírása a kilencedik imaórához kötődik: „midőn az énekkar a nyolcz »Boldogságot« énekli, az áldozópap és a diakónus liturgiai ruhákba öltözködnek”, majd kézmosás után „az oltár lépcsői előtt megállanak”. Az imaóra záró imádsága és az elbocsátó után nem ad áldást a pap, hanem az oltárhoz megy, s kezdődik a liturgia csendes bevezető része az oltár- és keresztcsofkkal. A szertartás ebben az esetben is diakónus segédletével folyik. Így tehát a kathizmaolvasás között könyvünk előírja a kis ekténiákat is.

Érdekes mozzanat, hogy az „Uram, tehozzád” éneklését és az „előverses énekekét” nem a kar, hanem a kántor számára írja elő a *Liturgikon*.⁶⁷ Az „énekkar” csak a nagyobb betűkkel szedett „Enyhe világossága” kezdetű ének előtt jelenik meg.⁶⁸ – Egyébként ez a továbbiakban is így látható: ugyanúgy, mint a Bazil-liturgia szövegében, a nép

⁶² A 36. lapon. Az 1920-as *Liturgikon* is „oltárszolgát” említ, valamint azt az utasítást is tartalmazza, hogy a pap „halkan mondja” az ekténiát: a 269. lapon.

⁶³ A 38. lapon.

⁶⁴ A 38-39. lapon.

⁶⁵ A 70-76. lapon, s természetesen sokkal bővebben: a köznapokra és ünnepekre szólóan.

⁶⁶ A 39. lapon.

⁶⁷ A 42. lapon. Az 1920-as *Liturgikon* viszont másként rendelkezik: „A kar énekli” az „Uram, tehozzád kiáltok”-at és az előverses énekeket”: a 277. lapon.

⁶⁸ A 42. lapon.

által énekelt énekek feltűnőbb módon jelennek meg a szövegben. Annyi eltérés azonban mégis látható a két szöveg között, hogy az Előszentelték liturgiájának szövegében a rövid válaszok belesimulnak a szövegbe, nincsenek nagyobb és kövérebb betűkkel kiemelve.

Liturgikonunk a prokimen előtt mondandókat teljes egészében a pap számára írja elő.⁶⁹ Utána viszont már a pap a diakónussal felváltva mondja a következőket.

Az olvasmányok után az „Igazodjék fel” kezdetű zsoltárversek előtt egy újabb érdekes – a későbbi gyakorlattól eltérő – rubrikával találkozunk. *Liturgikonunk* azt írja elő, hogy ezeket a kántornak kell énekelnie: „a pap és a diakon az oltár lépcsője előtt állanak meg, a kántor pedig megkezdi a zsoltárversek éneklését, melyeket a pap állva, az énekkar énekét pedig térdelve hallgatja”.⁷⁰

Ezek után a szertartás a megszokott rendben folyik a leírás szerint. Egy sajátosság: az énekkar számára előírt „Miatyánk” a szövegünkbe nem nagy és vastagbetűs szedéssel került be, tehát egyáltalán nincs kiemelve.⁷¹ Egy másik mozzanat pedig: éppen úgy, mint a Bazil-liturgiában, itt is jelen van a kézmosás.⁷² A diakónusi felszólítás után pedig egészen feltűnő betűkkel jelenik meg a papi folytatás: „Előszentelt Szentség a szenteknek”.⁷³ A hívek áldoztatását nem részletezi a szövegünk, így az sem derül ki belőle, hogy kell-e mondaniuk az áldozás előtti imádságot; csak ennyi szerepel itt: „következik a hívek áldoztatása”.⁷⁴ *Liturgikonunk* a hálaadó ekténia csendes végzését írja elő, ugyanúgy, mint a Bazil-liturgiában: a pap „halkan mondja a következő Ekténiát”.⁷⁵ S itt is az „oltárszolgá” válaszol a csendben mondott kérésekre.

Az elbocsátó részben lényeges különbség található a Bazil-liturgiában található előíráshoz képest. Ugyanis itt nem az „éneklész”, hanem az „énekkar” adja a válaszokat.⁷⁶

⁶⁹ A 43. lapon. Az 1920-as *Liturgikon* ismét eltér ettől, s a tényleges gyakorlatot közli: a pap „a diakónus segédletével mondja, a »békesség«-nél áldást adva”: a 278. lapon.

⁷⁰ A 43. lapon. Az 1920-as *Liturgikon* viszont másként rendelkezik: „az áldozópap s a diakónus megállanak az oltár lépcsője előtt és megkezdi a zsoltárversek éneklését. Míg énekelnek, állanak. Az énekkar énekét pedig térdelve hallgatják”: a 279. lapon.

⁷¹ Az 50. lapon.

⁷² Az 51. lapon.

⁷³ Ugyanott.

⁷⁴ Az 52. lapon.

⁷⁵ Ugyanott.

⁷⁶ Az 54. lapon. Természetesen, ez így található az 1920-as *Liturgikonban* is: a 293-294. lapon.

Mindenesetre, az Előszenteltek liturgiáján a diakónusi szolgálat azt tükrözi, hogy kispapi asszisztenciáról lehet szó, ugyanis egyetlen olyan mozzanatot sem lehet találni benne, ami fölszentelt diakónus jelenlétére utalna. A néhány felsorolt érdekes mozzanatot leszámítva pedig a jelenleg is érvényben lévő gyakorlatot tükrözi.⁷⁷

3/ A napi zsolozsma szövege

Liturgikonunk a napi zsolozsmának nyolc részéből hetet tartalmaz. Az egyetlen szertartás, ami hiányzik a könyvből, az éjféli istentisztelet. Viszont a déli istentiszteletet is közli, amely szoros értelemben nem tartozik bele a körbe.

1. Reggeli isteni tisztelet – Érdekes módon, ezzel a szertartással kezdődik a könyvben a napi istentiszteletek köre, holott az alkonyati istentisztelettel kellene kezdeni a szertartásokat. Bizonyára a polgári időszámítást vették figyelembe a könyv összeállításánál.⁷⁸

A reggeli istentiszteletnek a paróchiális gyakorlatban nem végzett bevezető részét – az uralkodóért szóló részt – is tartalmazza a szövegünk.⁷⁹ Itt még nincs szó diakónusi szolgálatról, mindent a pap végez, s neki „a nép feleli”, vagy a „hívek”, a „kantor”, illetve a „kar” adja a válaszokat. Tehát a kar mellett immár ők is szerepet kapnak. Aztán a paróchiái gyakorlatnak megfelelő kezdés után már a diakónus is szerepet kap, a nagy ekténiától kezdődően.

Figyelemre méltó tény, hogy *Liturgikonunk* bőségesen tartalmaz rubrikákat: a nagybőjtre, az ünnepekre, a vasárnapokra, illetve hétköz-

⁷⁷ Az Előszenteltek liturgiájának későbbi, immár önálló füzetben való kiadása még részletesebb rubrikákat tartalmaz, egészen addig, hogy például azt is előírja, a népnek mikor kell állnia, meghajolnia, leülnie. De ugyanígy, a papi és diakónusi tevékenységeket is részletezi. Lásd: *Az előre megszentelt áldozat liturgiája Dialogos Szent Gergely miséje Történeti bevezetéssel és szertartástani magyarázatokkal – A hajdudorog-egyházmegyei főhatóság 380-1925. sz. jóváhagyásával és a rendi eljáróság engedélyével – Máriapócs, 1925. A Szent Bazil-rend kiadása – Magyar Jövő Nyomda-üzem és Lapkiadóvállalat Rt. Miskolc.*

⁷⁸ Így teszi ezt a Roskovics-féle *Ó-hitű imádságos és énekes könyv* (20. lábj.) is; szövegét lásd a 9-18. lapokon. Megjegyzendő, hogy a két mű kiegészíti egymást. Ugyanis a *Liturgikon* az oltárra, papi használatra, míg Roskovics műve a hívek számára készült. Éppen ezért, ez utóbbiban rubrikák nem is találhatók, csak liturgikus szöveg. Az viszont a lehető legteljesebb módon (beleértve a Hexapszalmoszt, a Sokirgalmú ének verseit, valamint az „Ítéleti kánon” (6. hang) összes versét is.

⁷⁹ Az 55. lapon.

napokra vonatkozóan, de a liturgikus szövegeket nem közli. Így tehát nincsenek meg a szertartásnak sem az állandó, sem a változó részei. A rubrikák mellett csupán az áldozópap, illetve a diakónus által mondott, illetve énekelt részeket tartalmazza, valamint a rájuk adandó válaszokat. A „Látván Krisztus feltámadását” kezdetű imádság előtt például egészen részletes az utasítás, hogy mikor kell, és mikor nem kell azt venni.⁸⁰

Ebben a részben csupán egyetlen díszes iniciálét lehet látni egy papi ima előtt.⁸¹ A teljes szövegre viszont az jellemző, hogy miközben a rubrikákat – természetesen – dőlt betűvel közli, csak a papi fennhangok és imádságok emelkednek ki belőle, de csak minimális mértékben, ugyanis csak egy kicsit nagyobb betűvel vannak ezek szedve.

A szertartás nagy elbocsátóját a diakónus kezdi, majd a „kar” válasza folytatja. Aztán – sajátos módon – az áldozópapnak már minden esetben a „hívek” felelnek.⁸² – Itt is kidomborodik tehát, hogy ebben a szertartásban, illetve annak a *Liturgikonunkban* való leírásában fontos szerepet kapnak a hívek a kórus helyett. – Ugyanez látható a köznapi, illetve a nagybőjti befejezés esetében is. A reggeli istentisztelet leírása azzal a rubrikával fejeződik be, hogy „a hódolások után közvetlenül jön az első óra”.⁸³

A reggeli istentisztelet után következik egy olyan rész, amit a tartalomjegyzék nem jelez: „Elbocsátó imák a hét minden napjára”.⁸⁴ Ezzel kezdődik: „Szombaton este, Vasárnap reggel és az órákon”, majd ezt a napok változtatásával folytatja. Az utolsó után pedig, ami szombatonak szól: „A 9-ik órán, ha külön végeztetik”.⁸⁵

2. Imaórák – *Liturgikonunk* negyedik egysége az imaórákat foglalja magába, „Egyházi órák” címmel. Általános megállapításként érvényes, hogy csak nagyon kevés szöveget, de annál több rubrikális utasítást tartalmaz a végzésükre vonatkozóan.

I/ Az első imaóra – A kezdetén rögtön ott találjuk az eligazítást: ha a reggeli istentisztelet után azonnal következik, akkor „az áldozópap áldása nélkül mondja a kar: Jertek, imádjuk...”.⁸⁶ Ha viszont külön

⁸⁰ Az 57. lapon.

⁸¹ A 60. lapon.

⁸² Ugyanott.

⁸³ A 62. lapon.

⁸⁴ Ugyanott.

⁸⁵ A 63. lapon.

⁸⁶ A 63. lapon.

szertartásként végzik, akkor a pap kezdő áldásával és a szokásos kezdettel kezdődik az imaóra. Az ezt követő rubrika megadja a zsoltárok számát: „Rendszerint olvastatik az 5., 89. és 100. zsoltár”.⁸⁷ Könyvünk tehát csak a zsoltárok számát adja meg, a szövegüket nem közli; ezt majd csak az 1920-as *Liturgikonunk* teszi.⁸⁸ A „rendszerint” kitétel nem véletlenül került ide, hiszen a rubrika közvetlen azzal folytatja az eligazítást, hogy Karácsonykor, Vízkeresztkor és Nagypénteken mely zsoltárokat kell olvasni.⁸⁹ Érdekes módon szövegünk nem a heti napnak szóló tropár végzését írja elő, hanem – az 1920-as szöveggel egyetértésben – azt közli, hogy „Dicsőség, az ünnepi tropár”.⁹⁰ Utána közli a nagybőjti sajátosságokat,⁹¹ valamint a királyi imaórák esetében ide kerülő részeket, melyekkel bővül a szertartás (bár a „királyi imaóra” kifejezést nem használja a szövegünk). A rövid olvasmányos rész („zsoltárversek”) teljes szövege jelen van a könyvben, ez tehát az első liturgikus szöveg a szertartás eddigi folyamának leírásában.⁹² A Miatyánk után ismét ott találjuk az érdekes utasítást: „az ünnep kondákja”,⁹³ tehát nem a heti nap szerinti kontákat kell venni. Aztán a negyvenszeres „Uram, irgalmazz” után a „Ki minden időben” kezdetű papi imádság teljes szövegét tartalmazza a *Liturgikonunk*,⁹⁴ s így ez a második liturgikus szöveg a szertartásban, amit közöl. A további szokásos rubrikák után a harmadik liturgikus szöveg következik, a záróima „Krisztus, igaz világosság” kezdettel.⁹⁵ Az előtte lévő áldásformulára az előírás szerint a „hívek” válaszolják az „Ámen”-t,⁹⁶ aminek abból a szempontból van jelentősége, hogy az imaóra elején az állt, hogy „a kar” kezdi az imát, a későbbiekben szenvedő szerkezettel találkozunk a szövegben – „olvastatik” –, s ebben a második konkrét esetben már a népről van szó, nem csupán a karról. – Utána még ismét bőséges rubrikális részt közöl a könyv arra vonatkozóan, hogy a Nagybőjtben hogyan fejeződik be a szertartás.

⁸⁷ Ugyanott.

⁸⁸ Ott a 86-87. lapokon jelen van a három zsoltár teljes szövege is.

⁸⁹ A 63. lapon. Ezt az utasítást az 1920-as *Liturgikon* is közli, de a zsoltárok szövegét már az sem adja: a 87. lapon.

⁹⁰ A 64. lapon, illetve a 87. lapon.

⁹¹ Ezek között is az első, hogy Nagybőjtben „az 5. zsoltárból vett versek” adják a tropárt: a 64. lapon.

⁹² A 64. lapon, illetve a 87. lapon.

⁹³ A 64. lapon. S ugyanígy áll az 1920-as *Liturgikon* szövegében is: a 88. lapon

⁹⁴ A 64. lapon.

⁹⁵ A 65. lapon.

⁹⁶ Ugyanott.

2/ *A harmadik imaóra* – Ennek a szertartásnak az elején az áll a leírásunkban, hogy azonnal a szokásos kezdettel kezdődik. Aztán azzal folytatódik a szöveg, hogy „ha az órák együtt végeztetnek, akkor az 1. óra záróimája után azonnal: Jertek, imádjuk”.⁹⁷ Itt is megjelenik az utalás arra, hogy „rendszerint” melyik zsoltárokat kell venni,⁹⁸ s ugyancsak az is, hogy a karácsonyi, vízkereshti és nagypénteki esetekben melyik zsoltárokat. A megfelelő helyeken aztán ismét azt a meglepő utasítást adja a *Liturgikonunk*, hogy nem az ilyenkor szokásos tropárt – vagyis a napi szentét – kell venni, hanem: „az ünnep tropárja, nagybőjtben külön tropár”.⁹⁹ következik. Aztán ugyanígy, a Miatyánk után: „az ünnep vagy a szent kondákja. Nagybőjtben külön tropárok”.¹⁰⁰ Nyilvánvaló, hogy itt sem a napi szent kontákjáról van szó. Ebben az imaórában is – a rubrikákon túl – három teljes liturgikus szöveget találhatunk. Az első a rövid olvasmányos rész: „Áldott az Úr Isten”; a második a záróima előtti áldás: „Szent atyáinknak imái által”; a harmadik pedig az imaóra saját záróimája: „Uralkodó Istenünk” kezdettel.¹⁰¹ Ez azt is jelenti, hogy a „Ki minden időben” kezdetű imára immár csak utalás történik a kezdő sora révén, hiszen az első imaórában teljes egészében jelen volt. A Nagybőjt-re, illetve a királyi imaórákra vonatkozó rubrikális rész is természetesen jelen van itt, a harmadik imaóra szertartásának közlésében is.

3/ *A hatodik imaóra* – Ennek a szertartásnak az elején még rövidebb az utasítás, mint az előbbi két esetben. Ugyanis semmiféle különleges rendelkezés nem áll itt, hanem csak annyit közöl a *Liturgikonunk*, hogy „Jertek, imádjuk. 3-szor, és következnek a zsoltárok”.¹⁰² Aztán természetesen közli a „rendszerinti”, illetve a sajátos esetekben végzendő zsoltárok számát is. De ismét csak a számukat; a szövegüket nem hozza, mint majd az 1920-as *Liturgikon*.¹⁰³ A tropár és a konták előírása viszont helyes, illetve a gyakorlatnak megfelelő: „a templom vagy az ünnep tropárja”; illetve: „a templom vagy az ünnep kondákja”.¹⁰⁴ Természetesen, mindkét esetben utal arra is a szövegünk, hogy Nagybőjtben saját tropár és konták van. Ebben az imaórában min-

⁹⁷ Ugyanott.

⁹⁸ Ugyanott.

⁹⁹ „Az 50. zsoltárból vett előversekkel”. A 65. lapon, illetve a 91. lapon.

¹⁰⁰ A 66. lapon.

¹⁰¹ A 65-66. lapon.

¹⁰² A 66. lapon.

¹⁰³ A 92-94. lapokon.

¹⁰⁴ A 66. és a 67. lapon.

dössze csak két teljes liturgikus szöveg található. Az egyik a rövid olvasmányos rész: „Előzzön meg minket” kezdettel.¹⁰⁵ A másik pedig az imaóra saját záróimája: „Erők Ura és Istene” kezdettel.¹⁰⁶ A másik kettőre, a „Ki minden időben” kezdetűre és a záróima előtti áldásformulára csak utalás történik.

4/ *A kilencedik imaóra* – Itt újra megjelenik a kétféle végzés lehetőségére való utalás: „Ha külön végeztetik, szokásos kezdet”, de „ha a többi órával együtt végeztetik, akkor csak: Jertek, imádjuk”.¹⁰⁷ Aztán ugyanúgy, mint az előbbi esetekben, a *Liturgikon* megadja a „rendszerint”, illetve a különleges alkalmakkor végzendő zsoltárok számát. A tropár és a konták esetében itt ismét a szokásos gyakorlat tükröződik, vagyis az, hogy a szent tiszteletére kell venni őket. Így tehát az előbbi esetben azt írja elő a szövegünk, hogy „a szenteknek, vagy az ünnepnek tropárja”, az utóbbi esetben pedig: „a szent vagy ünnep kondákja”.¹⁰⁸ Természetesen az is jelen van a könyvben, hogy a megfelelő helyeken melyek a nagybőjti sajátosságok. Ennek az imaórának is csak két liturgikus szövegét közli a *Liturgikonunk*: a rövid olvasmányos részt: „Kérünk, ne adj kézbe”, illetve a záróimát: „Uralkodó Úr Jézus Krisztus”.¹⁰⁹ Figyelemre méltó, hogy Nagy Szent Bazil neve csak ennek az imaórának a záróimája élén álló feliratban szerepel. A záróima előtti áldásra ismét két változat lehetséges. Egyrészt: „Ha az órák együtt végeztetnek, az áldozópap: Szent atyáinknak imái által”. Másrészt: „Ha a 9. óra külön végeztetik a vecsernye előtt, akkor: Könyörüljön rajtunk az Isten”.¹¹⁰ A záró rubrikában még arra találunk fontos utasítást, hogy Nagyböjtből a hármas hódolás után a nyolc boldogság éneklésével történik a déli istentiszteletre való átmenet.¹¹¹

3. Déli istentisztelet – Bár szoros értelemben nem tartozik bele a napi zsoltosma nyolc istentiszteletének körébe, 1890-es *Liturgikonunk* a kilencedik imaóra és az alkonyati istentisztelet közé illeszti be a „Déli isteni tisztelet”-et, amikor közli a menetét. Távolati megközelítésben azt lehet megállapítani róla, hogy liturgikus szöveggént csupán egy papi

¹⁰⁵ A 66-67. lapokon.

¹⁰⁶ A 67. lapon.

¹⁰⁷ A 67. lapon. S ez így áll az 1920-as *Liturgikon* szövegében is: a 95. lapon.

¹⁰⁸ A 68. lapon.

¹⁰⁹ Ugyanott.

¹¹⁰ Ugyanott.

¹¹¹ A 69. lapon.

imádságot („Legszentebb Szentháromság”) és egy éneket (Áldott legyen az Úr neve) tartalmaz.¹¹² Az összes többi csak rubrikális utasítás, s közben találhatók a szövegekre való utalások.

Könyvünk azzal kezd, hogy kétféle kezdési módra ad lehetőséget. Ha önálló szertartásként végzik, akkor a kezdő áldással és a szokásos kezdettel folytatódik. Ha a 9. imaórához kapcsolva végzik, akkor „a záróima után közvetlenül: Jeretek, imádjuk”.¹¹³ Mindenképpen két zsolttárral folytatódik a szertartás: a 102. és a 145. zsoltárral. Az „Istennek egyszülött Fia” himnusz és a nyolc boldogság után köznapi rend szerint sztihirák következnek, de a nagy ünnepek vigíliáin nem.

Ezek után egy érdekes utasítás következik: „Ha a körülmények úgy kívánják, itt lehet venni apostolt és evangéliumot, mint a liturgián, oly renddel”.¹¹⁴ Ez nyilvánvalóan azt jelzi, hogy a déli istentiszteletet „előábrázoló” istentiszteletként is használták, vagyis a Szent Liturgia helyettesítésére szolgált, különösen filiákban.¹¹⁵

A szertartás további menetének előírása közepén szerepel, hogy „a templom, nap, a szent, vagy az ünnep kondákja”, ám arra nincs utasítás, hogy mikor melyiket kell venni.¹¹⁶ A további részben kap helyet az iniciáléval ellátott – említett – imádság, valamint folytatásaként az ének. Ezt már csak a 33. zsoltár, a „Valóban méltó” és az elbocsátás követi.

A leírás azzal végződik, hogy a Nagyböjtben hogyan kell végezni ezt a záró részt. Az utolsó utasítás pedig így szól: „És elkezdjük a délutáni isteni tiszteletet”.¹¹⁷ Ez tehát azt az érdekes helyzetet adja, hogy Nagyböjtben a déli istentiszteletet azonnal követheti a vecsernye, s ha előtte még a kilencedik imaóra is szerepelt, akkor tekintélyes szertartás-együttes áll össze.

4. Az alkonyati istentisztelet – A *Liturgikon* tartalomjegyzékében „Délutáni isteni tisztelet”-ként szerepel, a szövegben pedig ez még kiegészül a zárójelbe tett „Vecsernye” szóval.

¹¹² Mindkettő a 70. lapon. – A Roskovics-féle *Ó-hitű imádságos és énekes könyv* (20. lábj.) viszont ebben az esetben is a híveknek szóló részeket tartalmazza

¹¹³ A 69. lapon.

¹¹⁴ Ugyanott.

¹¹⁵ Ezt igazolja a Roskovics-féle *Ó-hitű imádságos és énekes könyv* (20. lábj.), 25. is, amikor a „Déli imádási rend” cím alatt apró betűvel közli: „Kivált fiókegyházakban végzendő, vagy másutt is, midőn áldozár nincs jelen, vagy ha jelen van is, de áldozványi szolgálatot, lyurgiát, bármí ok miatt nem végezhetne”.

¹¹⁶ A 69. lapon.

¹¹⁷ Ugyanott.

Általános megállapításként lehet megjegyezni a szertartás menetéről, hogy egyszerre közli az ünnepi nagyvecsernyét és a köznapi vecsernyét, a megfelelő helyeken utalva arra, hogyan kell az egyik vagy a másik esetben végezni. Sőt, még a lítiás vecsernye sajátosságait is feltünteti. Egy másik megállapítás, hogy ezt a szertartást is diakónusi segédlettel írja elő a könyvünk. Az általa énekelt ekténiákra azonban csak utal a szöveg, nem közli az összes kérést. Harmadik megállapítás, hogy a papi imádságok közül a zsoltározás alatt mondandó nyolc imáról nem szól a könyv. A bemenet imáját, a főhajtási imádságot, valamint a nagyböjti „A te oltalmad alá sietünk” kezdetű imát teljes egészében közli a *Liturgikon*, mégpedig az eddig megszokott nagyobb betűkkel. És ugyanilyen formában hozza az ekténiákat lezáró papi fennhangokat is.

Az említett részek kivételével ez a leírás sem tartalmaz több liturgikus szöveget; itt is a rubrikák adják a szöveg túlnyomó részét.¹¹⁸

Megjegyzendő, hogy könyvünk nem szól a szertartás elején – legalábbis a nagyvecsernyén – szokásos tömjénezésről. Csak a bemenetnél jelzi, hogy a pap vagy a diakónus a „a királyi ajtóban a tömjénezőt felemelve” mondja a „Bölcsesség! Igazhívők!”-et.¹¹⁹ Ebből azonban nem derül ki, hogy a bemenet folyamán hogyan vitte a tömjénezőt. Érdekes, hogy arról sincs szó, hogy az „Enyhe világossága” éneklése alatt körül kell tömjéneznii az oltárt, majd a királyi ajtóból a népet is.

Viszont a szertartás elején előírja a kathizma-olvasást, valamint a hozzá kötődő kis ekténiát. Továbbá előírja még a 140., 141., 129. és 116. zsoltár imádkozását is.¹²⁰

Figyelmet érdemel a szertartás lítiás változata. Ugyanis a lítia „a templom közepén, a tetrapod előtt” történik.¹²¹ A végén pedig, az „Áldott legyen az Úr neve” éneklése alatt „a pap kifordulva, halkán áldást ad”,¹²² hogy aztán az ambonra állva már a reggeli istentisztelet kezdő áldását énekelje hangosan.

¹¹⁸ A Roskovics-féle *Ó-hitű imádságos és énekes könyv* (20. lábj.), 28-31. viszont ezzel ellentétben, a szertartás papi részeit nem közli. Rubrikákból is meglehetősen keveset tartalmaz, hiszen a hívek számára készült. A teljes szöveg közlését tartja szem előtt, s ez különösen a zsoltárok esetében látszik. Sőt, figyelembe veszi, hogy „magán-zsoltosmaként” is lehet végezni: „magányban pedig olvastatnak ezen Stihirák 6-dik hang (lásd a 29. lapon), illetve „előverses Stihirák, magányban a következők: 6-dik hang” (lásd a 30. lapon).

¹¹⁹ A 71. lapon.

¹²⁰ A 70. lapon.

¹²¹ A 72. lapon.

¹²² Ugyanott.

Végül az alkonyati istentisztelet leírását az 1890-es *Liturgikonban* az a rubrikális rész zárja, amely a Nagyböjti gyakorlatra vonatkozik.

5. Esti kis zsolozsma – A könyvben és a tartalomjegyzékében egyformán szerepel: „Esti kisebb ájtatosság”, de magában a szövegben még zárójelben csatlakozik hozzá az ószláv elnevezés is: „Máloje Povecserije”. A *Liturgikonunktól* megszokott módon itt is főleg rubrikákat találunk, tényleges liturgikus szöveg kevés van benne. Csupán a két nagy záró imádságot (az Istenszülőhöz és az Úr Jézushoz) tartalmazza, valamint a szertartást záró megemlékezéseket.

A rubrikák közül említésre érdemes, hogy az egyik csak jelzi: „tropárok”,¹²³ de azt nem közli, hogy melyek; majd az utána következő rubrika már azt írja, hogy „Ha ünnep van, annak kondákja”.¹²⁴ Ugyancsak figyelemre méltó, hogy a záró részben – a papi imák és a megemlékezések között – hosszabb előírás szerepel: „Következnek a minden kérésre rendelt Tropárok: Könyörülj rajtunk. Dicsőség. Uram könyörülj rajtunk. Most és. Az irgalom ajtaját. Aztán a litiai kettős ekténia negyedik verse: »Könyörülj rajtunk Isten, a te nagy sat.« kikezdéssel, annak fennhangja, az elbocsátás és a következő megemlékezések”.¹²⁵ – Igaz, ez a rész nincs jelen a görög szövegben; az ószlávból vették át ide. Ugyanakkor az is igaz, hogy a görög alapján pedig kimaradt innen a „Minden reményemet” kezdetű fohász az Istenszülőhöz.

A megemlékezések előtt nem írja a könyvünk, hogy azt a papnak kell végeznie – bár nyilvánvalóan így van –, csak az „Uram, irgalmazz” válasz előtt áll ott, hogy azt a „Hívek” mondják. – Ez világosan bizonyítja, hogy a szertartás nem papi magánzsolozsmaként, hanem a templomi végzést figyelembe véve írták le itt.

Az utolsó mozzanat, hogy hétköznapi megemlékezés történik a halottakról is, és a megemlékezések utolsó fohásza, illetve a híveknek arra adott válasza után egy rövid rubrika következik, mely a szertartást lezárja: „És a pap áldása”.¹²⁶ Nincs szó arról, hogy ez milyen formában történik; nyilván egy csendes áldás lehet, annál is inkább, mert az elbocsátó már előbb megtörtént, bár ott meg éppen az nem szerepelt, hogy az papi áldással járt-e együtt.

¹²³ A 73. lapon.

¹²⁴ Ugyanott.

¹²⁵ A 75. lapon.

¹²⁶ A 76. lapon.

6. Esti nagy zsoltosma – Mind a könyv bensejében, mind a tartalomjegyzékben „Esti nagy ájtatosság” elnevezés alatt található ez az istentisztelet. Ebben az esetben nem olvasható az ószláv elnevezés.

Általánosan ennek a szertartásnak a leírásáról is az mondható el, mint a *Liturgikon* többi részéről: kevés benne a liturgikus szöveg, sokkal több a rubrikális utasítás.

A bevezető rubrikák között szerepel a nagybőjti végzésre utaló rész is: „A nagybőjt első hetében jön a 69. zsoltár, aztán krétai sz. András nagy Kánonja, a Kánon után a 4. zsoltár”.¹²⁷ A „Máskor”-ra vonatkozó utasítások után „Sz. Izaiás próféta éneke” következik,¹²⁸ mégpedig nagyobb betűkkel, mivel ennek végzése a papra tartozik. Igaz ugyanakkor az is, hogy szövegünk semmiféle utalást nem tesz arra vonatkozóan, hogy a versek között a népnek (vagy a karnak) válaszolnia kellene, hanem egyfolytában, soronkénti kezdéssel hozza a szöveget.

Ezt követően hosszú rubrika szerepel a szövegben, melynek vége már a papi imádságra utal: „és sz. Bazil következő imája”,¹²⁹ ami díszes iniciálét is kapott a könyvben, ugyanúgy, mint a másik papi imádság, a következő rubrika után: „a pap olvassa Manasses király imáját”.¹³⁰ Természetesen, ezek is nagyobb betűs szövegek, mert papi imák. Viszont a harmadik imára csak utalás történik, s így nem is szembetűnő a következő rubrikában: „és a következő ima: Uralkodó Istenünk... lásd a 3-ik órában”.¹³¹

A szertartás következő rubrikája már azt a változatot tartalmazza, amelyben lítia és kenyéráldás is szerepel: „kezdi a kar a lititia sztichirákat, a pap tömjénezővel az oltár körül az ambonra megy, tömjénezi a templomot és aztán végeztetik a lítia”.¹³² Majd ezt követi a szertartásnak az a leírása, amikor nincs előírva lítia. Az általános „Ki minden időben” kezdetű ima, valamint az esti kis zsoltosmában is meglévő két záró papi imádság szövegét itt nem tartalmazza a *Liturgikonunk*, hanem csak viszszaul rájuk.

Van még egy fontos rendelkezés az itt szereplő utasítások végső részében: „Nagybőjtben elbocsátás helyett mondatik a litiai fennhangú

¹²⁷ A 76. lapon.

¹²⁸ A 76-78. lapokon.

¹²⁹ A 78. lapon.

¹³⁰ Ugyanott.

¹³¹ A 79. lapon.

¹³² A 80. lapon.

imádság: »Nagyirgalmú Uralkodó, Jézus Krisztus Úr Istenünk«¹³³. Majd azzal zárul az istentisztelet leírása, hogy egyébként kis elbocsátó és megemlékezések következnek, „mint a kis »Povecserien«”¹³⁴.

4/ A Bűnbánati nagy kánon

Az 1890-es *Liturgikon* önálló részként tartalmazza a Bűnbánati nagy kánont. Nyomtatásban ez az első magyar szövege ennek a műnek. A tartalomjegyzékben csak annyi olvasható, hogy „Krétai Sz. András kánonja”, de a könyv belsejében ez annyival kiegészül, hogy a „bűnbánati” szó is helyet kap benne.

A könyvnek ez a része végig liturgikus szöveg, tényleges rubrika nincs is benne, csupán az elején egy dőlt betűs szó: „elővers”, de azt már nem közli, hogy minden vers után énekelni kell. Aztán a sor végén ott látható: „Hódolás”, ismét további utasítás nélkül.¹³⁵

Szövegünk beosztása az „Első ének”-től a „Kilenczedik ének”-ig tart. Összesen 228 verset tartalmaz, mindegyiket megszámozva. A harmadik és negyedik ének között „Más irmosz” is helyet kapott (a 40-61. verseket magába foglalva),¹³⁶ s ugyanígy a negyedik és az ötödik ének között is ott van a „Más irmosz” (a 71-102. verseket felölelve).¹³⁷

A Nagy kánon második magyar szövege – a papi *zsolozsmás-könyvben*¹³⁸ – 1934-ben még szintén tartalmaz némi zavart a szöveg beosztásában. De a legújabb kiadás – a *Triódionban*¹³⁹ – 1998-ban már

¹³³ Ugyanott.

¹³⁴ Ugyanott.

¹³⁵ A 80. lapon.

¹³⁶ A 84-85. lapokon.

¹³⁷ A 86-90. lapokon.

¹³⁸ *Dicsérvjétek az Úr nevét! Görögszertartású katolikus ima- és énekeskönyv. Tartalmazza a mindennapi egyházi zsolozsma állandó részeinek magyar fordítását az Apostoli Szentszék által kiadott hiteles egyházi szövegek nyomán, az egyházi év nevezetesebb alkalmaira szóló változó részekkel, – különös tekintettel a magyar nyelvtérületen érvényes liturgikus gyakorlatra és közhasználatú szövegekre. Miskolc, 1934. Chrysostomos-Társulat kiadása – Ifj. Ludvig István könyvnyomdája, Miskolc. – Szövegét lásd a 687-723. lapokon.*

¹³⁹ *Nagyböjti énektár vagyis a három ódás bűnbánati énekek könyve, amely a szent nagyböjti énektár végzendő összes szent szolgálatot tartalmazza. Nyíregyháza 1998. A görög Triódion teljes szövegéből Rohály Ferenc által készített fordítás átdolgozott és szinaxáronokkal bővített kiadása. Készült a Szent Kereszt monostorában kézirat gyanánt 1998. Egyházi engedéllyel: 176/1998. szám Dr. Keresztes Szilárd püspök. – Szövegét lásd a 471-500. lapokon.*

helyesen tartalmazza ezt. A probléma abból adódott, hogy az előbbi kiadásokban a háromódás kánon verseit nem tudták helyesen kezelni, vagyis nem különböztették meg és nem választották el a Bűnbánati nagy kánon tényleges ódáitól.

4. A mű jelentősége

A Bazil-liturgiáról elnevezett, 1890-ben kiadott *Liturgikon* elsődleges jelentősége abban áll, hogy a kilenctagú hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság munkásságának harmadik eredményeként az évente tíz alkalommal végzett Bazil-liturgiát, valamint a Nagyböjtben végzett Előszenteltek liturgiáját tartalmazza. Ezeknek a szertartásoknak ez az első magyar nyelven nyomtatott változata. Másodsorban, de hasonló jelentőséggel, ugyancsak fontos a mű, mert a liturgikus nap többi szertartását is magába foglalja. Így helyet kap benne a reggeli istentisztelet, a négy imaóra, a déli istentisztelet, az alkonyati istentisztelet, az esti kis zsolozsma és az esti nagy zsolozsma. Tehát csak az éjféli istentisztelet marad ki a teljes liturgikus nap szertartásai közül. Mindez megkönnyíthette a papság zsolozsmázását is, hiszen magyar nyelvű zsolozsmás könyv még nem létezett a mű megjelenése idejében. – Végül a könyv harmadik jelentősége, hogy tartalmazza még Krétai Szent András bűnbánati nagy kánonjának a szövegét is, amely szintén az első magyar nyelvű nyomtatott változat ebből.

5. Összegzés

Miután magyar görög katolikus egyházunkban alulról jövő kezdeményezésként elindult a liturgikus szövegek magyarra fordítása, 1879-ben az egyházi főhatóság is felvállalta ezt a munkát. Így a hajdúdorogi kilenctagú liturgikus fordító bizottság tevékenységének eredményeképpen a szertartások végzéséhez szükséges négy legfontosabb könyvnek megszületett a magyar nyelvű változata.

Ebbe a folyamatba illeszkedik be a Bazil-liturgia *Liturgikonja* is. Ezt a művet *Melles Emil* fordította magyarra, s miután felajánlotta a fordító bizottságnak, *Danilovics János* átdolgozta, hogy illeszkedjen a fordító bizottság által létrehozott művek sorába. Így tehát kettőjük munkájának nevezhető, de a fordító bizottság égisze alatt jelent meg. A sorozat harmadik kötete lett; elődeivel együtt oltári használatra szól. A következő, negyedik könyv már a hívek használatára készült.

Könyvünk a Bazil-liturgia mellett magába foglalja az Előszenteltek liturgiájának magyar szövegét, továbbá a napi zsolozsma csaknem teljes anyagát. A déli istentisztelet, amely szorosan nem tartozik bele a liturgikus nap istentiszteleteinek körébe, szintén helyet kapott itt, aminek valószínűleg gyakorlati oka lehetett: a Szent Liturgia helyettesítésére alkalmazták. Egy szertartás – az éjjeli istentisztelet – pedig hiányzik a kötetből. Ám így is jelentős mértékben elősegítette nem csak a szertartások közös végzését, hanem a papság egyéni zsolozsmázását is.

A Bazil-liturgiának és az Előszenteltek liturgiájának szövege csak az 1920-as *Liturgikonban* jelent meg újra. Az Előszentelteket 1925-ben ismét megjelentették egy kis füzetben, ami csupán ezt a szertartást tartalmazza. A zsolozsma magyar nyelvű változatának még hosszabb időt kellett várni az újabb kiadásra, hiszen csak az 1934-es évszámot, majd az 1938-as évszámot viselő könyvekben jelent meg (a tényleges kiadás valójában 1938-ban történt). A Bűnbánati nagy kánon pedig az 1920-as *Liturgikonban* jelent meg másodszor, majd harmadszor a papi zsolozsmáskönyvben. Végül a legújabb magyar fordítása 1998-ban látott napvilágot. A többi liturgikus szövegünknek – a jelzettekén kívül – még nincs újabb magyar fordítása.

A százhusz esztendő – amit a könyvünk magáénak tudhat – örömmel és büszkeséggel töltheti el magyar görög katolikus egyházunk tagjait: ilyen régóta megvannak ezek a fordítások, és – mint láttuk – használatban is vannak.

BOHÁCS BÉLA

AZ EPERJESI ÉRSEKSÉG PAPSÁGÁNAK ZSOLOZSMA-KÖTELEZETTSÉGE

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. Történelmi fejlődés; 1/ Az első rendelkezés;
2/ A második rendelkezés; 3. A jelenlegi gyakorlat; 4. Összegzés.

1. Bevezetés

A keresztény közösség rendszeres, az eucharisztikus áldozaton kívüli összejövedele a nap bizonyos óráiban, még éjszaka is, hogy teljessítse az Úr felszólítását a szüntelen és kitartó imára (Lk 18,1; 21,36) a napi zsolozsma lett.¹

A bizánci szertartásban a napi zsolozsma rendjét a következő részek alkotják: vecsernye, esti zsolozsma, éjjeli istentisztelet, utrenye, az első, a harmadik, a hatodik és a kilencedik imaóra.

A Keleti Katolikus Egyházak Kongregációja 1996. január 6-án adta ki a *Liturgikus Instrukciót* a CCEO előírásainak a liturgiában való alkalmazásáról.² Az Instrukció XXIII. fejezete a papi zsolozsma küldetését és kötelezettségét tárja a papok, de más érdeklődők elé is. Az Instrukció papi zsolozsmáról szóló fejezete a kiindulópontja előadásunknak is. Az Instrukció felhívja az érdekeltek figyelmét a CCEO 377-es kánonjára, amelyik világosan kimondja számukra a zsolozsma végzésének a kötelezettségét.³

2. Történelmi fejlődés

A zsolozsma történelmi fejlődéséből csak egy-néhány dokumentumot említünk, ami a bizánci szertartású papok zsolozsma-kötelezettségével foglalkozik. A pápák sorából IV. Inocentius (1243-1254) és

¹ Vö. VERBÉNYI, I. – ARATÓ, M. O., *Liturgikus lexikon*, Budapest 1989, 273.

² KONGREGÁCIA PRE VÝCHODNÉ CIRKVI, *Inštrukcia na aplikáciu bohoslužobných predpisov KKVC*, Rím 1998, 73. (szlovák fordítás).

³ *Ibid.*, 76. (szlovák fordítás).

XIV. Benedek (1740-1758) után azonnal IX. Pius pápát említjük. Egy hozzá intézet kérdésre: „Van-e a görögöknél breviárium, és mit kell végezniük?”, csak általánosságban válaszolt: „kövessék a lelkiismeretes papok példáját.”⁴

A zsolozsmát illetően csak egy kérdés feltevésével foglalkozik a papok zsolozsmájával a zamoscsi zsinat (1720), amelyik elrendelte, hogy vizitációk alkalmával kérdezzék papokat: „An quotodie recitet divinum officium statis horis, et in quo loco?”⁵

Az 1736-ban tartott libanoni maronita zsinat úgy rendelkezik, hogy a szent rendet felvevők kötelesek a napi papi zsolozsmát végezni. Ez csak részleges zsinat volt, ezért határozatai is csak a maronitákra nézve kötelezőek.

Az 1891-ben Lembergben tartott galíciai zsinat ezzel a kérdéssel szintén aprólékosan foglalkozott és kimondta, hogy a papok a napi zsolozsmára kötelezve vannak éspedig oly szigorú teher alatt, mint a latin egyházban.⁶

Az Eperjesi Főegyházmegye két szuffragáneos egyházmegyéjével és az Eperjesi Görög Katolikus Metropólia XVI. Benedek pápa bulláival 2008. január 30-án lettek megalapítva.⁷ Mindezek az új jogi subjektumok a volt Eperjesi Görög Katolikus Egyházmegyének a jogutódai.⁸ Az Eperjesi Egyházmegye jogutódai megalapításuktól kezdve az anyaegyházmegye liturgikus és részleges jogi rendjét⁹ vették át és követik is. Ez érvényes némi kevés kivétellel a papok zsolozsma-kötelezettségét illetően is.

Az Eperjesi Egyházmegye két püspöke is adott ki rendelkezést a papok zsolozsmáját illetően: Dr. Tóth Miklós és Gojdicz Péter Pál. Russnák Miklós professzor is említést tesz róluk a három kötetes, „Ta-

⁴ MIKITA, A., *Rukovodstvo v Cerkovnyj Typikon*, Ungvar 1901, VII.

⁵ *Syn. Zamoscensis 1720*, Romae 1838, 161.

⁶ „Rutheni Acta et decreta Syn. Prov. Ruth. Galiciae, habitae Leopoli, Romae 1896, Tit. IV. Cap. III., p.44.”, in RUSSNÁK, N., *Breviarium Orientalium*, Fragopoli 1933, (Quam manuscriptum), 218.

⁷ *Spirituali emolumento*, a Metropólia alapító levele; *Qui successimus*, a Kassai püspökség alapító levele; a *Complutes saeculorum* a Pozsonyi püspökség alapító levele. In *Schematizmus Prešovskej Gréckokatolíckej Metropolie*, Prešov 2008, 37-42.

⁸ Az Eperjesi Egyházmegye 1818. szeptember 22-én VII. Pius pápa *Relata semper* bullájával lett megalapítva. In *Schematizmus Prešovskej Gréckokatolíckej Metropolie* (7. lábj.), 28-29.

⁹ Ma még csak inkább szokásjogi rendről beszélhetünk, mert mint egész, a részleges jog nincs kidolgozva, illetve csak körlevelekben, vagy más rendelkezésekben található.

nulmányok a görög katolikusokról” című tanulmány sorozat harmadik kötetében. Ez az említés annál inkább is fontos, mert a zamoscsi¹⁰ (1720) és a lemergi¹¹ (1881) zsinatok határozatainak ismeretében fogalmazták meg. Igaz, az eperjesi püspökök soha nem tartották magukra nézve kötelezőnek az említett zsinatok határozatait.

ThDr. Tóth Miklós volt az első püspök, aki a papi zsolozsmát illetően rendelkezett.

1/ Az első rendelkezés

ThDr. Tóth Miklós püspök rendelete értelmében minden papnak kötelessége a papi zsolozsma végzése.

Rendelete nem vonatkozott azokra a papokra, akik szertartásuk szellemének megfelelően utrenyét és vecsernyét szoktak végezni.

Rendelkezéseinek alapelvei:

a) Zsolozsma csak akkor van, amikor a pap miséz

Russnák professzor magyarázata: Egész természetes, mert a szertartások csak kísérői a szentmisének, és ha nincs mit kísérni, akkor elmarad maga a kíséret is. Ez különben ma alig mondható aktuálisnak, mivel papságunk, hála Istennek, majdnem teljes számban minden nap miséz.

b) A zsolozsmát felosztotta köznapi és vasárnapi zsolozsmára. Ez utóbbi magában foglalja az ünnepeket is.

1. *Köznapi a zsolozsma* a következő parancsolt részekből áll: az utrenyei és a szent áldozás előtti imákból. A reggeli imákból 12 van, az utóbbiak közül 8 imát kell elvégezni. Megtalálhatók a *Molitvoszlovban*.¹²

2. *Tanácsolt rész:* az első óra és a vecsernyei imák. Egybevetve szintén 8 ima. Ez kitesz kb. egy félórát.

¹⁰ A zamoscsi zsinat elrendelte, hogy az egyházi vizitációk alkalmával ezt a kérdést adják fel a papoknak: „An quotidie recitet divinum officium statis horis, et quo loco”, in RUSZNÁK, M., *Tanulmányok a görög katolikusokról*, Eperjes 1944, III. köt., 403.

¹¹ A lemergi zsinat kimondja: A papok a breviáriumra kötelezve vannak és pedig oly szigorú teher alatt, mint a latin egyházban. In RUSZNÁK, *Tanulmányok a görög katolikusokról* (10. lábj.), III. köt., 404.

¹² A papi zsolozsmás könyv egyik ósláv nyelvű megnevezése.

c) Vasárnapi és ünnepnapi zsolozsma (breviárium) és alkotó részei:

1. vecsernyei papi imák
2. esti kis zsolozsma
3. éjféli istentisztelet, az 1., 3., 6. és 9. óra, amelyekhez járulnak még az utrenyei imák és a szentáldozást megelőző imák.

Ezek az imák kb. 75 percet (5 negyedórát) vesznek igénybe olyan papnál, aki már megszokta a végzést, és nincs szüksége az egyes részeket keresni.

A vasárnapi és az ünnepi zsolozsma között csak az a különbség, hogy amikor litia van, nem végzünk éjféli zsolozsmát. Más napokon az éjféli zsolozsmát a *Molitvoszlov* előírása szerint végezzük a hétköznapi, szombati, vagy vasárnapi rend szerint.

Az utrenyét, vecsernyét, az éjféli istentiszteletet, a 9. órát és az áldozási imákat anticipálni is lehet.¹³ A többi rész magára vasárnapra marad. Ha a pap azonban látja, hogy vasárnap nagyon el lesz foglalva, akkor anticipálhatja a 6. órát is. A Szentszék intézkedése alapján az anticipálást már szombaton 12 órakor meg lehet kezdeni.

Egyházmegyénk papsága nagy százalékban eszerint végzi zsolozsmáját, még akkor is, ha a templomban folyik az utrenye, amelyben nem vesz részt, hanem végzi a *maga officiumát*.

Ezek a papok latin példára és a latin előírást erőszakosan magukra alkalmazva, kötelezőnek tartják magukra nézve a breviárium latin végzési módját is. Ezért minden pap igyekezik előbb az így előírt részeket elvégezni, és csak elvégzésük után bekapcsolódni a közös végzésbe, ami viszont nem reális, mert a kettő kb. egyforma időt vesz igénybe. A gyakorlatban ez annyit jelent, hogy az utrenyén résztvevő kanonokok vagy papok¹⁴ nem kapcsolódnak be közösen a néppel az utrenye vagy vecsernye végzésébe, és így megszakad a szertartások végzésének közösségi jellege és ősrégi szép szokása.

Első rossz következménye az egyházi törvények nem ismerésének az, hogy a papok elszakadtak a bizánci szertartástól, és azokban már nem vesznek részt.

Második rossz következménye ennek a helytelen gyakorlatnak az, hogy a lelkipásztorkodással nem foglalkozó papok – latin példa sze-

¹³ Az anticipálást szombaton déli 12 órakor lehet kezdeni. In AAS: Sacra Congregatione de Propaganda Fide, 1921. december 2., 545.

¹⁴ Az Eperjesi székesegyházi gyakorlatról van itt szó.

rint – odahaza végzik a „breviáriumot”, mert minek is neki a templomba menni”¹⁵.

Harmadik rossz következménye ennek a „breviáriumozásnak” az, hogy a papok példája révén a hívek is elmaradnak az utrenyéről és a vecsernyéről is.

S beállt a szomorú helyzet, hogy híveink már csak nagy ünnepeken vesznek részt vecsernyén, pl. Nagypénteken, vagy pedig a feltámadási utrenyén Húsvét hajnalán. A püspöki hatóság viszont mindent megtesz annak érdekében, hogy a nép járjon a vecsernyére és az utrenyére.¹⁶ Amíg azonban a papok elmaradnak és nem adnak jó példát, addig a hívekre sem lehet – jó példa híján – mással hatni.

A papi zsolozsma helyes irányadásának az érdekében a következő irányelveket állítjuk fel:

a) Ahol a pap vasárnap és ünnepnap ünnepélyesen végzi az utrenyét és a vecsernyét, ott formálisan eleget tett minden úgynevezett „breviáriumi” kötelezettségének. Semmi mást nem köteles már a *Molitvoszlóvból* recitálni.

b) Ahol ezeket a szertartásokat köznapokon is végzik, ott mindazok, akik ezeken szertartásokon részt vesznek, teljesen eleget tesznek minden ilyenemű kötelezettségüknek. Érdekes figyelmeztetést olvashatunk a második pont végén: a karok által fölváltva végzett részeket nem kell mindkét oldalon végezni.¹⁷

c) Akik nem vesznek részt az egyes szertartásokon, azoknak a fentebb idézett elvek alapján irányadónak kell tartani a következőket:

– teljesen eleget tesz a zsolozsma kötelezettségének az a pap, aki a Szent Liturgia előtt elvégzi az utrenyei imákat és az első órá;

– vasárnap és ünnepnap igyekezzen többet végezni, mert úgy járja, hogy ilyenkor a lelki táplálkozás is teljesebb legyen. Ilyenkor ele-

¹⁵ RUSZNÁK, *Tanulmányok a görög katolikusokról* (10. lábj.), 407.

¹⁶ GRÉCKOKATOLICKE BISKUPSTVO PREŠOV, *Obežnik č. 3.*, Prešov 1969, b.2.: „A CO 508. kánon alapján megkövetelem, hogy a parókiákon vasárnap és ünnepnapokon a Szent Liturgiát kivéve, el legyen végezve a vecsernye és az utrenye az idézet kánon 2. §-a alapján, amelyik kimondja: „Diebus Dominicis et Festis praeter Divinam Liturgiam, saltem partem officii, iuxta sui ritus praescripta et noumas ab Hierarcha loci datas, celebret per re, aut per cooperatores”. Vasárnap és ünnepnapokon a Liturgián kívül legyen elvégezve a zsolozsmának legalább egy része a saját szertartásának és hierarchája előírásainak megfelelően, amelyet vagy a parókus maga, vagy pedig káplánja végez el.

¹⁷ Egyesek mindkét oldal szövegét énekelték, félvén, hogy másmódon nem tesznek eleget kötelezettségüknek.

gendő, ha elvégzi a vecserneyi és utrenyei imákat, az első órát és a szentáldozás előtti imák közül nyolcat.

Aki így jár el, lelkiismeretében teljesen nyugodt lehet, mert minden kötelezettségének eleget tett. Lelkiismeretét ne zavarja semmi, mert az előbb idézett pápai vagy zsinati nyilatkozatok csak általános direktívát foglalnak magukban, amelyeknél, kiváltképp a zsinatokkal kapcsolatban, elvi fontosságú princípiumként kell hangoztatnunk, hogy a részleges zsinatok döntései csak azokat kötelezik, akik annak a körzethez tartoznak, amely az intézkedést megtette.

Ez jogelv, amellyel szemben senki sem hivatkozhat arra, hogy egyik vagy másik zsinat így vagy másként rendelkezett, mert ha valaki nem alárendeltje az adott hierarchának, vagy nem tagja az adott egyházi jogi szubjektumnak, annak nincs felette joghatósága, és neki nincs iránta való kötelezettsége.

Legfőbb elvnek tekintse azonban mindenki azt, hogy sokkal jobb, helyesebb, célravezetőbb, gyakorlatibb, megfelelőbb, tartalmasabb és minden tekintetben érdemszerzőbb az, ha valaki a templomban vesz részt a szertartáson, és a hívekkel együtt dicséri az Úr Istent.

2/ A második rendelkezés

A második rendelkezés *Gojdics Péter Pál* (1927-1960) – ma már boldogként tisztelt – eperjesi püspöktől származik. Az 1927-ben tartott (zsinaton) vagy papi gyűlésen úgy rendelkezett, hogy a papok mise előtt és mise után annyit végezzenek a *Molitvoszlovból*, hogy a kettő együttesen kiadjon egy félórai imát. Itt tehát nincs a zsolozsmából meghatározva vagy konkrétan javasolva egyetlen rész sem, hanem a hangsúly a félórai imára van fektetve.¹⁸

Ma is ez a gyakorlat.

3. A jelenlegi gyakorlat

A jelenlegi gyakorlat a papi zsolozsma kötelezettségét illetően követi a fentebb tárgyalt 1927-es évi rendeletet. A kassai exarcha, *Milan Chautur* 2001-ben kiadott körlevelében,¹⁹ az eperjesi püspök, *Ján Bab-*

¹⁸ RUSZNÁK, *Tanulmányok a görög katolikusokról* (10. lábj.), 404.

¹⁹ GRÉCKOKATOLÍCKÝ KOŠICKÝ APOŠTOLSKÝ EXARCHÁT, *Obežník č. 3.*, Košice 19. marec 2001, 6-7.

jak pedig 2002-ben kiadott körlevelében²⁰ a papi zsolozsma kötelezettségét illetően, figyelembe véve már a CCEO ide vonatkozó kánonját is, szó szerint megegyező intézkedést hoztak:

Figyelmeztetjük a papokat a CCEO 377-es kánonjára, amelyik világosan kimondja a *Csaszoszlov* végzésének a kötelezettségét. Az 1927-ben Eperjesen megtartott papi szinódus határozata alapján ez a kötelezettség egy félórai imára terjed ki. A *Csaszoszlov*²¹ imái közé tartozik az utrenye, az első, a harmadik, a hatodik és a kilencedik óra, a vecsernye, az esti kis zsolozsma, és az éjféli zsolozsma.

A két püspök rendelete figyelembe veszi nemcsak magát a 377. kánot, hanem az *Instrukció* teljes 99. pontját, amelynek szellemében világosan megismétli, hogy a zsolozsma napi végzése a papságra nézve kötelező. Figyelembe veszi azonban „a saját jogú egyház” részleges jogi gyakorlatát a papság zsolozsma végzését illetően. Erre a részleges jogra hivatkozva megerősíti a már létező gyakorlatot egy félórai terjedelemben. Figyelemre méltó, hogy a rendelet nem tartalmazza a kötelezettségnek eleget tevő imák között a reggeli és az esti papi imákat. Ki kell emelni, hogy a helyi főpásztorok az *Instrukció* alapján „észszerű normával”²² kötelezik a papságot a napi zsolozsmázásra, figyelembe véve a papság valódi lehetőségeit. Kétségtelen azon választásuk is, hogy a saját egyházuk zsolozsma szerkezetéből a hagyományosan fontos részeket választották ki az imára.²³

Az Eperjesi Görög Katolikus Metropólia 2008. január 30-án lett megalapítva,²⁴ amelynek – mint szuffragánus eparchia – kötelékébe tartozik az újonnan alapított Pozsonyi Görög Katolikus Eparchia²⁵ is. A Pozsonyi Görög Katolikus Eparchia püspöke a papi zsolozsmát illetően papsága részére ezidáig nem hozott rendeletet, de a papság a már az előzőleg is ismert gyakorlat szerint imádkozza a napi zsolozsmát.

A szerzetesi közösségek kolostoraiban a saját programjuk szerint naponta szélesebb formában is végzik a zsolozsmát.

²⁰ GRÉCKOKATOLÍCKE BISKUPSTVO, *Obežnik č. 1.*, Prešov február 2002, 3.

²¹ Szintén a papi zsolozsmás könyv ószláv nyelvű megnevezése.

²² *Liturgikus Instrukció*, 99. pont.

²³ *Ibid.*

²⁴ *Schematizmus Prešovskej Gréckokatolíckej Metropolie* (7. lábj.), 38.

²⁵ *Ibid.*, 42.

A zsolozsma pontos végzéséhez hozzájárul az is, hogy a 2006-os évtől kezdődően az Eperjesi Főegyházmegye az egyházi év minden napjára úgy adja ki a *Szertartási Utasítást*, hogy az tartalmazza a teljes napi zsolozsmát²⁶ illető minden előírást: a vecsernye, az utrenye, az imaórák, a kis esti és az éjféli zsolozsma végzésének előírásait.²⁷

A kassai exarcha elrendeli: „Az ősrégi szokás alapján paróchiáinkon vasárnap és ünnepnap végezzük az utrenyét és a vecsernyét. Ma, amikor van elegendő papunk, megkövetelem, hogy az utrenye és a vecsernye parókiáinkon el legyen végezve, vagy „ahol szükséges, legyen a végzésük felújítva”.²⁸

Az eperjesi püspök is figyelmezteti a paróchusokat, akiknek káplánjuk van, hogy a zsolozsma némely részeit naponta végezzék közösen is.²⁹

4. Összegzés

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a volt Eperjesi Püspökség és jelenlegi jogutódai is az Eperjesi metropólia kötelékében, tartósan eleget tettek egyházuk szokása, illetve részleges joga révén a papi zsolozsma napi kötelezettségének. Anélkül, hogy ismerték volna a jelenlegi CCEO 377. kánonjának a követelményét, úgy a főpásztorok, mint a papok, a kánon és a *Liturgikus Instrukció* szellemében jártak el, mert a zsolozsma eszerinti végzésével „saját egyházuk imaiskoláját gyakorolták (és gyakorolják is), ahol egységben a Krisztussal, a Fővel, az egész test az eredeti módon dicsőíti Istent”.³⁰ Elővételezve váltották napi gyakorlattá a bizánci hagyomány papjainak napi zsolozsma kötelezettségét a már említett kánon és *Liturgikus Instrukció* szellemében is.

²⁶ PREŠOVSKÉ GRÉCKOKATOLÍCKE ARCIBISKUPSTVO, *Liturgický poriadok na cirkevný rok 2010/2011*, Prešov 2010.

²⁷ GRÉCKOKATOLÍCKY KOŠICKÝ APOŠTOLSKÝ EXARCHÁT, *Obežník č. 2.*, Prešov 20. IX. 2006, 3.

²⁸ GRÉCKOKATOLÍCKY KOŠICKÝ APOŠTOLSKÝ EXARCHÁT.: *Obežník č.2.*, Košice: 19.jún 2002, s.4.

²⁹ GRÉCKOKATOLÍCKE BISKUPSTVO PREŠOV, *Obežník č. 6.*, Prešov september 2006, 6.

³⁰ *Liturgikus Instrukció*, 96.

GEBRI JÓZSEF

AZ ELŐSZENTELTEK LITURGIÁJÁNAK ÉNEKEI

A Feltámadási szertartást megelőzően hangzanak fel eme csodálatos szép énekeink, melyek különleges dallamaikkal csatlakoznak a nagybőjti előkészületek lelki megújulásához.

Hogy ezeknek az énekeknek közelébe kerülhessünk, néhány szót ejtsünk a zene, az ének egyik fontos összetevőjéről, a dallamról.

Mi is a dallam? Különböző rezgésszámú (magasságú) hangok összefüggő sora. Ezt a lexikális megfogalmazást persze ki kell egészítenünk a lényeggel, hiszen a dallam nem más, mint lelkivilágunk, érzéseink legegyszerűbb, legérthetőbb zenei megnyilvánulása. A zenei összetevők közül a dallammal tudunk leghamarabb azonosulni, azokat felfogni és ugyanakkor belső önünket kifejezni.

A legegyszerűbb (akár két hangból álló) dallam is hordoz érzelmi kifejezést. A fellépő szomszédos hang feszültséget, a visszaérkező feloldást érzékeltet (elindulás – megérkezés; nyitás – zárás). Szolmizációs rendszerre visszavezetve dó – ré – dó képletet kapunk. Ha ezt a lépést még kisebbre vesszük (mi – fá – mi), már itt is észrevehetjük a lényeges különbséget: ez valamivel súlyosabb, talán fájdalmasabb önünket idézi. Ha további hangokat kapcsolunk egybe, dallamok megszámlálhatatlan változatát, érzéseink ezerszínűségét találjuk. Néhány nagyon egyszerű példa a fölfelé nyitó dallamokra: dó – ré – dó (*A-a-men*). Dó – ré – mi – ré – dó (*Uram, irgalmazz*). Dó – ré – mi – fá – szó... (A feltámadás örömdetes hírét). Sőt, ha távolabbi hangokat is bekapcsolunk: szó, dó – ré – mi – ré – szó – fá – mi – fá – mi – ré (*Feltámadt Krisztus halotta-aiból*). Ezek a felfelé haladó dallamok az élet igenlése, a hit, a reménység, a tenni akarás, elindulás, a bizalom – és sorolhatnám tovább – gondolatait, és vele járó érzéseinket idézik. A zeneművek jelentős részének indítása ilyen.

A lefelé hajló dallamívek merőben más érzelmi tartalommal rendelkeznek. Ezek inkább a lemondás, beletörődés, szomorúság, bánat érzését keltik bennünk. Gondoljunk például az *A keresztfához megyek* című népénekünkre. Kevés dallam indul lefelé a zeneirodalomban. A zenei folyamatok valahonnan elindulnak, járják a maguk útját, és végül

megérkeznek, befejeződnek. Az indulás adja a zene karakterét, hangulatát, a zárás a feloldást, a katartikus élményt (a hazaérkezést).

Ezt az ellentétes indulást figyelhetjük meg liturgiánkban is. A Szent Liturgiánk kezdete: dó – dó – dó – ti – dó (*Adj áldást, Uram*) és tovább az első két ekténia és feleletéig. Az Előszenteltek liturgiájában a kezdet: mi – ré – dó – ré – dó – ti (*Adj á-áldást, Uram*).

Most hallható volt a két dallamvilág ellentéte: a Szent Liturgia egyszerű dallamkészlettel rendelkezik, és a hívek válasza felfelé ívelő és visszahajló. Az Előszenteltek liturgiájának már az első dallama is lefelé hajló, és a hívek válasza is ugyanezt az ívet követi. Ezek szomszédos hangra lépő, nyugodt hangvételi motívumok. A bánat, a szomorúság megszólaltatói. Ezt az érzést segíti a záróhang, mely a legmélyebb és befejező volta miatt lehalkul.

Az ekténia egy nagy egységet alkot. Hiszen a papi ének és a hívek feleletei egymásba kapcsolódnak, egymástól elválaszthatatlan zenei folyamatot képeznek. A könyörgés szövegét egy olyan dallamon kell énekelni, amely dallam a bűnbocsánatért esdeklő ember lelkivilága, aki alázattal mondhatja: „A mélységből kiáltok, Uram, hozzád!” Ez a különleges dallam szinte végigvonul a szertartás második felében.

Ha egy kicsit közelebből megfigyeljük az ekténia dallamát, észreveszünk benne egy különös fordulatot: lá – lá – ti – dó – ré – ré – ré – di – ré – dó – ti (*Békességben könyörögjünk az Úrhoz*). A félhanglépés le, majd fel (ré – di – ré, esetleg további ereszkedő félhang) sokszor megjelenik a zeneirodalomban. Ez a motívum a bánat, a fájdalom, a sírás motívuma. Bach *János-passiójában* Péter háromszori tagadása után „keservesen síra”, és ezt a sírást a lehajló félhangokkal érzékelteti Bach. De Kodály *Psalmus Hungaricus* című művében egy egész síró kórust alkalmaz a zsoltáros szövegéhez: „csak sírok, rívak...”. Bartóknál a *Könnyek tava* szintén a sírást idézi. Mozartnál és Csajkovszkijnál is találkozunk hasonlóval.

De miért is fontos ez a motívum (ré – di – ré) számunkra? Az Előszenteltek liturgiájában minden második dallamban ott találjuk: lá – lá – ti – dó – ré – ré – ré – di – ré – dó – ti (*Békességben könyörögjünk az Úrhoz*). A válasz: lá – ti – dó – ré – dó – ti / mi – ré – dó – ré – dó – ti (*Ura-am, irgalmazz*). Ha fellapozzuk az ószláv kottát vagy az 1906-ban magyarul megjelent Boksay-Malinics *Irmológiont*, akkor éppen ennek a motívumnak (ré – di – ré) a jelenlétét fedezhetjük fel a hívek válaszában is: lá – ti – dó – ré – di – ré – dó – ti (*U-u-ura-am, irgalmazz*), de megtalálható az „amen”, „és a te lelkeddel”, „add meg, Uram”, „az Úr nevé-

ben” dallamaiban is. A mai változatban ez a síró motívum nem mindig található meg. Hogy miért maradtak el ezek a hangok és mikor, nehéz lenne kikutatni. Mindenesetre gazdagították, teljesebbé tették dallamainkat, s nem utolsó sorban a könyörgés belső átélését segítették.

Az olvasmányok után olyan különleges ének következik, mely csak ezen a szertartáson hallható (a néppel felváltva énekelt *Igazodjék fel az én imádságom*). A papi ének nyugodt hangvételű, elmélkedő jellegű, kis hangtávolságokban mozgó, szinte szomszédos hangokra épülő dallam. A gregorián dallamok közül ahhoz hasonlít, melyben sok hajlítás van. Belső szerkezetük három-négy-öt hangból álló motívumokra épül, melyek ritmusát, lendületét, előadását a zene törvényszerűségei határozzák meg. Ritmusát tekintve itt nem énekelhetünk negyed-, illetve nyolcadhangokat, éles és nyújtott ritmust, szinkópát. A kisebb-nagyobb motívumok lendülete, feszültsége-feloldása határozza meg a hangok ritmusát. Olykor mozgalmasabb az indulás, mely a záróhangon nyugszik meg. A dallam hullámzása az érzelmek tükörképe. Hangerősségét a természetes dinamika határozza meg. A záróhang általában a legmélyebb hang, ezért ez a leghalkabb. Ezek a papi énekek hosszú ívűek, szövegük könyörgés, elmélkedés, ezért nem is kívánnak nagy hangerőt, annál inkább sok levegőt, szép hangzókat és halkuló záróhangot.

Az előbbi papi énekekre a hívek válasza merőben más. Dallamvonala, karaktere, dúr hangsora, hangterjedelme, dinamikája lehetőséget ad arra, hogy lelkünk mélyéből feltörve, szinte felkiáltva fejezzük ki könyörgésünket: szó – dó’ – ti – lá – szó – mi – fá – szó – mi – ré – dó – ré – mi – fá... (*Igazodjék fel az én imádságo-o-o-om...*).

A *Kerub ének* helyett a *Most az égi erők* kezdetű, egyszerű szerkezetű (többször ismétlődő) dallamot énekeljük, mely még egyszer (az áldozási versben) csendül fel. Méltóságteljes, lassú tempójú, halk ének. Az ószláv kotta csupán a dinamikára ad utasítást: halkan kell énekelni.

Az áldozás után hangzik fel a *Teljenek be ajkaink* helyett a *Hálát adunk neked* kezdetű ének. Ismét érdemes a két dallamot összevetni, elénekelni. Meghallgatva a két dallamot, rögtön ráébredünk arra, hogy az Előszenteltek liturgiájának énekei mennyire összhangban vannak a nagybőjt céljaival. A bűnbocsánatért esdeklő ember a dallamok segítségével könyörög, erősíti hitét, hogy új emberként, megtisztult lélekkel, méltóképpen érje el Krisztus feltámadásának szent ünnepét.

Aki az Előszenteltek liturgiáját végig éneкли, bizonyosan kétszeresen imádkozik.

Hogyan kell ezeket a dallamokat énekelni? – „Élő hittel, szeretettel”!

PUSKÁS BERNADETT

NAGY SZENT BAZIL ALAKJA A KÁRPÁT-VIDÉK IKONFESTÉSZETÉBEN

TARTALOM: 1. Előzmények. Bizánci és régi oroszföldi ábrázolások; 2. Kárpát-vidéki ábrázolások; 3. Újkori ikonográfiai elemek; 4. Kitekintés a liturgikus tárgyak csoportjára.

1. Előzmények. Bizánci és régi oroszföldi ábrázolások

Nagy Szent Bazil legrégebbi ismert ábrázolása az a mellképes, szembe nézetű ikonja, melyet a Sínai Szent Katalin kolostorban őriznek a kora bizánci időszakban, talán a 6. században készült.¹ A kutatás szerint, korai ikonjai a szent talán még életében készült portréihoz kapcsolódnak, vagy külsejének szóbeli elbeszélései nyomán készülhettek. A 7. századból már egészalakos frontális ábrázolásai is ismertek: falképen festették meg Rómában, a Santa Maria Antiqua apszisában (649), majd ugyanitt a 8. században.² Egész alakosan látható Bazil a kiválasztott szentek csoportjában azon a nevezetes triptichon szárnyon, amely az Abgár legendát beszéli el, s talán 944 körül készülhetett a csodatévő Mandylion Konstantinápolyba szállítása után (Sínai, Szent Katalin kolostor).³ Ekkor alakult ki az az ábrázolási kánon, melyet a 9.

¹ ЛАЗАРЕВ, В., *История византийской живописи*, Москва 1986, 52. Lazarev a 6. században, Egyiptomban készült kopt munkának tartja az ikont. Más vélemények szerint inkább a 7-8. századra datálható.

² GRABAR, A., *Les voies de la création en iconographie chrétienne*, Paris 1994, 133. Grabar a falképrészletet 9. századnak tartja.

³ ЛИДОВ, А. М., *Византийские иконы Синая*, Москва-Афины 1999, 80; ЛИДОВ, А. М., „Святой Лик – Святое Письмо – Святые Врата. Образ-парадигма «благословенного града» в христианской иеротопии”, in Лидов, А. М. (szerk.), *Иеротопия. Сравнительные исследования сакральных пространств*, Москва 2008, 112.

század második felében – 10. század első felében készült leírás nyomán a későbbiekben a 16. századi mintakönyvek is megfogalmaznak.⁴ Eszerint Nagy Szent Bazil arca hosszúkás, homloka magas, összeráncolt szemöldökkel, haja sötét, szakállya mellig érő, lefelé elvékonyodó. Világos színű, keresztekkel díszített felonban szokás ábrázolni, amint bal kezében evangéliumos könyvet tart, jobbát áldásra emeli. A közép bizánci időszaktól ábrázolása széles körben elterjed. Alakját általában együtt ábrázolják Aranyszájú Szent Jánoséval és más szent főpapokéval (Kijev, Szent Szófia mozaikjain, 1037-1045). Megjelenik a könyvfestészetben is (II. Baszileosz menologionja, 976-1025, Vatikán. Gr. 1613.). A 10-12. századi bizánci iparművészet számos technikájában készült Nagy Szent Bazil alakja. Így látható drágakő kispasztikákon, evangéliumos könyvborítókön. Aranylemez domborítással készült ábrázolása az esztergomi sztaurotékan (konstantinápolyi munka, 1150-1200, Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár). A fennmaradt 15. századi liturgikus textileken is szerepel, így a kijevi Phótiosz pátriárka (1408-1431) Konstantinápolyban készült Nagy szakkoszán (1414-1417, Moszkva, Oruzsejnaja Palata).

A 9. században a Szent Bazil ábrázolások még egy típusa alakult ki az ikonográfiában, amely félfordulatban ábrázolja kissé meghajolva, kibontott írástekerccsel kezében. Legkorábbi példái a könyvfestészetben találhatók (Nazianzi Szent Gergely beszédei, 879-882, Paris, BNF gr. 510.). Monumentális technikában a Szent atyák liturgiája kompozícióban látható így Ohridban, a szentélyben (11. század közepe). Ekkor már mindig fehér, keresztekkel díszített felonban látható, Aranyszájú Szent Jánossal szemben (Makedónia, Veljusz, Nerezi falképei).

A szentélyben való hangsúlyos szerepeltetése következtében kerül át Szent Bazil alakja az ikonosztázion Királyi kapujára. Az ikonosztázion kapuszárnyak épp az oltár előtti függönyből fejlődtek ki, amit a hagiográfia szerint épp Szent Bazil kezdeményezésére vezettek be.⁵ A régi orosz ikonfestészetben a 13. század második felétől már szerepel Királyi ajtó egyik szárnyán (Moszkva, Tretyakov Képtár), amelyen még szembe nézetben látható. A 14. században már a kapu középtengelye felé fordulva festik meg. A 14. század után az észak-orosz királyi kapukon egyre inkább az evangélisták alakjai veszik át a két liturgiaszerző

⁴ Кравец, Е. В. (szerk.), *Православная Энциклопедия*, Москва 2004, том 7, 62.

⁵ „Житіє, іже во святих Отця нашого Василя Великого, Архiepіскопа Кесарії Каппадокійської”, in СИДОР, О., *Святий Василій Великий в українському мистецтві*, Львів 2008, 469.

szent helyét.⁶ Szintén ebben a formában, azaz félfordulatot téve lesz látható Szent Bazil az ikonosztázion Deészisz ikonsorában. A moszkvai Kreml Örömhírvétel templomának ikonosztázionja Deésziszét (14. vége) az első egész alakos Deészisznek szokás tartani, és szerzőjeként a konstantinápolyi származású Theophanészt jegyzik.⁷

Külön csoportot jelentenek Szent Bazil hagiografikus ábrázolásai. Nagy Szent Bazil életének egyes jeleneteit már a 9-12. századi könyvfestészet is ábrázolja (Nazianzi Szent Gergely beszédei (Párizs, BNF gr. 510). A hagiográfia mellett apokrif források (Pszeudo-Amphilokhiosz, 8. sz.) is ihlették életútjának ábrázolását. Az egyes jelenetek kiválasztásában ugyanakkor közrejátszott a korabeli keresztény művészet kompozíciós gyakorlata is.⁸ Az ikonfestészetben a legkorábbi fennmaradt emlék egy feltehetően Cipruson készült ikon tizenkét hagiografikus jelenettel (13. század első fele, De Menil gyűjtemény, Houston).⁹

A 11. század végén, amikor Bizáncban meggyökeresedett a Három szent főpap ünnepe, háromalakos ikonokon, Aranyszájú Szent Jánossal és Nazianzi Szent Gergellyel kezdik szerepeltetni. Orosz földön a 15. századtól válik elterjedté ez a képtípus.¹⁰ Az Utolsó ítélet kompozíciókban is ők hárman együtt szerepelnek az előkészített trónnál, imádkozva a Hetimászia előtt, és másodszor, amint Péter apostol nyomában haladnak a Paradicsom kapuja felé.

Szent Bazil tisztelete Kelet-Európában Orosz föld megkeresztelkedésétől datálódik. Nagy Vladimir fejedelem (960 k.-1015) maga is a Bazil nevet kapta a keresztelesekor, majd visszatérve, Kijevben, első fatemplomát Szent Bazil tiszteletére építtette; a 12. században ezt kőtemplom váltotta fel, amely mellett kolostor is létesült.¹¹ A későbbiekben több tucat Szent Bazil titulusú templom épült a Kárpátok túloldalán Galíciában (a przemysli, a leMBERGI egyházmegyék területén), Volhíniában. A Felvidéken és Kárpátalján is állítottak templomot Nagy Szent Bazil tiszteletére (a Felvidéken Hrabova-Rosztoka, Kálnarosztoka, Krajnó-Csarnó (Végcsarnó). Kárpátalján többek között Alsó Apsa,

⁶ СМІРНОВА, Э. – ЛАУРИНА, В. – ГОРДИЕНКО, Э., *Живопись Великого Новгорода*, Москва 1982, 336-337.

⁷ ЛАЗАРЕВ, В., *Феофан Грек и его школа*, Москва 1961, 90-93.

⁸ СИДОР, *Святой Василий Великий* (5. lábj.), 25.

⁹ *Православная энциклопедия* (4. lábj.), 66.

¹⁰ СМІРНОВА – ЛАУРИНА – ГОРДИЕНКО, *Живопись Великого Новгорода* (6. lábj.), 316.

¹¹ СИДОР, *Святой Василий Великий* (5. lábj.), 27-28.

Likicari (Kurucvár), Turja Bisztra (Turjasebes), Zahorb (Határhegy), Szolya (Sólak), Alsóremete, a mai Magyarországon Nagydobos.¹²

2. Kárpát-vidéki ábrázolások

Nagy Szent Bazil ábrázolásai már a régió legkorábbi emlékanyagában jelen vannak, de alakját megfestik még a 19. században, a kárpáti régió nyugati szélén is, Magyarországon. Az itteni ábrázolások a kezdetektől követik a bizánci ikonográfiából ismert típusokat: a szembenéző „portré” ikon, a hagiografikus ikon, a közbenjáróként ábrázolt oldalra forduló, vagy jelenetben, csoportban szerepeltetett alak. Szent Bazil alakja ott látható a régió legkorábbi 15. századi falképciklusaiban, Posada Rybotyczka templomában és a lublini Várkápolnában.¹³

A korai ikonok között egy ritka kompozíciójú hagiografikus ikon maradt fenn. Az ikon *Losieról*, az Istenszülő születése templomból került a sanoki Történeti Múzeumba, ahol a 15. századra datálják.¹⁴

Szent Bazil a középmezői olajzöld hátterén egészalakosan, szembe nézetben látható az ún. Zarájszki Szent Miklós ikonon látható beállításban: karjait kissé szét tartva jobbával áldást oszt, baljával csukott evangéliumos könyvet tart. Sötétzöld szticháron, vörös epitachelion, ugyanolyan színű epigonation, keresztekkel díszített felon és zöld omofor a viselete. A tábla alul sérült, de a jelenetek ikonográfiája mégis megfejthető. A főalak mellett kétoldalt négy-négy jelenet látható, amelyek Nagy Szent Bazil életét mutatják be. 1. „Szent Bazil születése”, 2. „Szent Bazil megkeresztelése”, 3. „Szent Bazilt püspökké szentelése”. A jelenetek kompozíciójukban jól ismertek Szent Miklós

¹² KOVAČOVIČOVÁ-PUŠKÁROVÁ, B. – PUŠKÁR, I., *Drevené kostoly východného ritu na Slovensku*, (Annales Musei culturae ukrainiensis Svidník 5), Svidník 1971, 93, 155, 192.; СИРОХМАН, М., *Церкви України, Закарпаття*, Львів 2000, 844-875.

¹³ RÓŻYCKA BRYZEK, A., *Freski bizantyjsko-ruskie fundacji Jagielly w kaplicy zamku Lubelskiego*, Lublin 2000, 124.; GIEMZA, J., *O sztuce sakralnej przemyskiej eparchii – słowem i obrazem*, Łańcut: Muzeum – Zamek w Łańcutcie 2006, 104.

¹⁴ BISKUPSKI, R., *Ikony ze zbiorów Muzeum Historycznego w Sanoku*, Warszawa 1991, kat. 18.

ikonográfiájában is, a hagyományos kánonokat alkalmazzák. Ezeket Szent Bazil csodatételeinek két jelenete követi: 4. „Szent Bazil kiűzte az emberből az ördögöt”, 5. „Szent Bazil megmentette az ördögtől az embert, aki az ördög szolgálatára adott írást”, ahol a levél szövege is jól olvasható: ez az ember írásba adta, hogy a gonosz lélek szolgálatára szegődik. Három jelenet szintén a Szent Miklós hagiografikus ikonok mintájára készült: 6. „Szent Bazil halála”, 7. „Szent Bazil ereklyéinek átvitele”, 8. „Szent Bazilt sírba helyezik”.¹⁵ A nagyméretű ikon feltehetően ikonosztázion alapképe lehetett olyan templomban, melyet Szent Bazil nevére szenteltek.

A portré jellegű Bazil ikonok között a koraiak inkább egész alakosak, így illeszkedve az első helyi 2-3 soros ikonosztázion alapképsorának monumentális arányaihoz. A későbbi ikonok félalakosan ábrázolják. Az egész alakos korai Szent Bazil ikonok között figyelmet érdemel a *cewkowi* ikon a 16. század végéről (Sanok, Muzeum Budownictwa Ludowego). Viselete ezen főpapi mitrával egészül ki, ami még viszonylag ritka ebben az időszakban.¹⁶ Egy korabeli Szent Miklóst ábrázoló zászlóképen látható még ez a liturgikus viseleti elem.¹⁷ A későbbiekben, a 17. századtól, ahogy a szent püspökök ábrázolásai is, Szent Bazil is már mitrában szerepel az ikonfestészetben, a 18. századtól néhol már püspöki pásztorbottal.

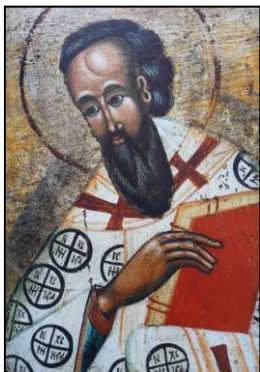
A Kárpát-vidéken a 15-16. században Nagy Szent Bazil alakja szerepel az ikonosztázion Deészisz ikonjain is, mint a liturgiaszerző atyák egyike. A *lysziatycsi* (15. század, Sztrij környéke, Lemberg, Nemzeti Múzeum) Deészisz ikon azt példázza, hogyan egyesíti, összegzi a helyi ikonfestészet a hagyományos bizánci ikonográfia, ikonfestés gyakorlatát és a helyi gótika eszközeit, energikus sziluettjeit, éles vonalritmusát. A Bazil kezében tartott gotizáló módon megtört írásszalagon az Anafora szövegéből olvasható egyházi szláv

¹⁵ KLOSINSKA, J., *Icones de Pologne*, Paris 1987, kat. 51.

¹⁶ DAB-KALINOWSKA, B., *Ikony*, Olszanica 2001, 117.

¹⁷ KOCIB, P., *Українські хоругви*, Львів 2009, 198.

nyelvű idézet „Szent tanítványainak és apostolainak adá, mondván...”¹⁸ A Deésziszeken Szent Bazil helye, beállítása, kéztartása, viselete többféle változat szerint készülhetett, de arcának főbb jegyei már változatlanul a sötét haj, hosszú szakáll. A *turjei* Deésziszén felonját pecsétszerű keresztmotívumok díszítik – körmezőben foglalt IC XC NIKA feliratok

(15. század második fele, Ószombor környéke).¹⁹ A Magyar Királyság korai ikonjai között a felvidéki *Rovnó* Deésziszén Aranyszájú Szent Jánossal szemközt állítva halad Krisztus trónusa felé (1550-80, Bártfa Sárosi Múzeum).²⁰

A 16. század végére datálható *poljanai* ikon (Lemberg, Nemzeti Múzeum) ritka példája annak, hogy a Kárpát-vidéken is szerepelhetett –ahogy az orosz ikonfestészetben – az ikonosztázion önálló soraként a szent főpapok ábrázolása. Ezen a két méter hosszúságú ikontáblán, amely egy hosszabb sor egyik része lehetett, összesen kilenc frontálisan álló alak szerepel, balról a negyedik Szent Bazil.²¹

A Kárpát-vidéken a legrégebbi Királyi ajtók nem maradtak fenn, azonban a későbbi, 16. század végére töredékek nyomán jól rekonstruálható szerkezetük, formájuk. A *Lybochorai* Királyi ajtóból (16. század vége, Lemberg, Nemzeti Múzeum) a hagyományosan Mandyliont ábrá-

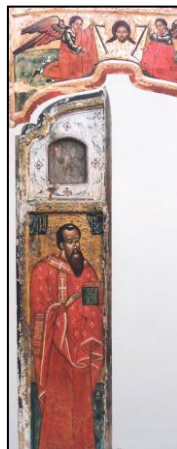
¹⁸ ЯРЕМА, Д., *Иконопис Західної України XII-XV. ст.*, Львів 2005, 179-181.

¹⁹ ГЕЛИТОВИЧ, М., *Икони Старосамбірщини століть зі збірки Національного музею у Львові імені Андрія Шептицького*, Львів 2010, 201.

²⁰ GRESLÍK, V., *Ikony Sarisského múzea v Bardejove*, Bratislava 1994, 25.

²¹ СИДОР, *Святий Василій Великий* (5. láb.), 442.

zoló szupraport ikon maradt fenn és a jobb kapuszárny, melyen Szent Bazil látható vörös liturgikus ruházatban, a kompozíciónak megfelelően már félfordulatot téve a kapu főtengelye felé. A hasonló festett szárnyak arra engednek következtetni, hogy már korábban is ábrázolták az ajtószárnyakon Nagy Szent Bazilt és Aranyszájú Szent Jánost. Hasonló felépítésű a 17. század elején készült *zsdzsannai* kapu (Lemberg, Nemzeti Múzeum), ahol szintén a liturgiaszerzők alakjai láthatók, felettük az Örömhírvétel jelenettel.²² Ez az ikonográfia már archaikusnak számított az észak-orosz területek gyakorlatához képest.

Ahogy Bizáncban, a Kárpát-vidéken a Három Főpap ünnepén is megemlékeztek Nagy Szent Bazilról. Az ünnepnapra szentelt templomok is épültek, melyek ikonosztázionjain Aranyszájú Szent János és Nazianzi Szent Gergely mellett Nagy Szent Bazil is látható. A *sztanilai* Három szent főpap ikonja a 16. század utolsó harmadából az egyik legrégebb fennmaradt ilyen ikonográfiájú ikon.²³

Sajátos, hogy Szent Bazil páros ikonon is szerepelhetett a Kárpát-vidék fő patrónusával, Szent Miklóssal – ahol mindketten szigorúan frontális beállításban láthatók, ahogy a korai bizánci ikonográfiában (16-17. század fordulója, Korcsin, Szkole környéke) – vagy Szent Mihállyal, a másik kiemelten tisztelt szenttel (17. század, Radruzs). Ezek az ikonok azonos nevű adományozók votív ikonjai is lehetek. Méretük miatt a templomhajóiban kaphattak helyet a falképeket helyettesítve.

Ikonográfiájának karakteres jegyei miatt, a középkori templom hajójába vagy előcsarnokába készült 15-16. századi Utolsó ítélet ikonon is jól felismerhető Nagy Szent Bazil a szent főpapok csoportjában is, amely balról, a kompozíció közepén látható. Szent Bazil látható a baloldali alsó részén is, az égi Jeruzsálem kapujánál is (Drohobics, 13. század utolsó harmada; Vanivka, 15. század első harmada; Lukó-Venéce, 16. század első fele).²⁴

²² СИДОР, *Святой Василий Великий* (5. láb.), 50, 146, 158.

²³ BISKUPSKI, R., *Ikonny ze zbiorów Muzeum Historycznego w Sanoku*, Warszawa 1991, 18.

²⁴ СВЄНЦЬКА, В. – ОТКОВИЧ, В., *Українське народне малярство XIII-XX століть*, Київ 1991, 10.; ТКАЧ, Š., *Ikonny zo 16.-19. storočia na severovýchodnom Slovensku*, Bratislava 1980, 138.

A középkori anyagban fennmaradt egy sajátos alakú festett tábla. A 16. század végére – 17. század elejére datálható tárgy (Terlo környéke, Ószambor) egyik oldalán Szent Bazil alakja, hátoldalán egy szeráf ábrázolása látható. Így egyesek ripidionként próbálják azonosítani, más feltételezések szerint az elszenesedett három csúcs gyertyák felhelyezésére szolgálhatott, így a tárgy egy főpapi trikérion is lehetett.²⁵ Harmadik lehetőségként akár körmeneti ikonként is használatos lehetett.

3. Újkori ikonográfiai elemek

A 16-17. század fordulójától az egyházi műhelyek fokozatos háttérbe szorulásával több újkori, individuálisabb megoldás is megjelenik. Így a *rykivi* ikonon a szokásosan Krisztus trónusa mellett látható Istenszülő és Keresztelő János Nagy Szent Bazilt kísérik (16-17. sz. fordulója, Lemberg, Nemzeti Múzeum).

A 18. századig továbbélő, hagyományos ábrázolások mellett (Középpapsa, Szt. Miklós templom, Szt. Bazil falkép, 18. század) egyedi ikonográfiajú ikonok is készülnek. A 17. század első harmadában megfestett *florinkai* (Lemberg, Nemzeti Múzeum) ikonon, felirata szerint

²⁵ СИДОР, *Святой Василий Великий* (5. lábj.), 57.

„Szent Bazil megkereszteli a rutén/orosz földet”. Az ukrán szerzők véleménye szerint ez a jelenet, ugyanúgy, ahogy a Barlanglakó Szent Antal és Teodóz megfestése a régió ikonfestészetében, Kijevhez mint központ-hoz való tartozást tanúsítja. A *florynkai* ikonon Szent Bazil, Nagy Vladimir égi patrónusának monumentális alakja látható, amint – egyes értelmezések szerint – a kijevi hegyeket és az ottani népet áldja meg. E vélemény szerint, a sokaság között látható uralkodópár maga Nagy Vladimir és nagyanyja Olga, az első keresztény kijevi uralkodó. Ezt a párt a kutatás szerint annak analógiájára hangsúlyozta ki a festő, ahogy Nagy Konstantint és Ilonát ábrázolják.²⁶ Ilyen pro-

gramszerű gondolkodást ebben az időszakban még korai keresni. Az ikon pusztán a kereszténység felvételének ikonja lehetett, ahol a táj – ahogy más ikonokon is – akár a Kárpátokra is utalhat, az uralkodók pedig egyéni vonások nélkül az uralkodó szerepére ebben a folyamatban. Az ikonon térdeplő alak talán a megrendelő lehetett.

Egyre nagyobb számban festenek ekkor a három szent főpapot ábrázoló ikonokat (Lipie, 17. sz. eleje, Sanok, Történeti Múzeum). Emellett a 17. század elején már ritkábban, de készülnek még hagiografikus ikonok is, a középkori ikongráfiából ismert jelenetekkel és újkori, a hagiográfiát részletesen bemutató életút jelenetekkel. A *dovhéi* ikon jelenetei (Ivanofrankivszk, Kalus környéke, Lemberg, Képtár): „Szent Bazil születése”; „Püspökké szentelése”; „Az ifjú írást ad az ördögnek, hogy szolgálja lesz”; „Szent Bazil felmenti az ifjút az írástól”; „Szent Bazilnak a bűnös özvegyasszony bűneinek lepecsételt levelét adja

²⁶ СВЕНЦІЦЬКА, В. – СИДОР, О., *Спадщина віків. Українське малярство XIV-XVIII століть у музейних колекціях Львова*, Львів 1990, 63, 59.

át kérve a bűnbocsánatot”; „Szent Bazil halála”. A Makszimovycsi-i (Szambor környéke, Lemberg, Nemzeti Múzeum) hagiografikus ikonnak szintén hat mellékjelenete van: „Szent Bazil püspökké szentelése”, „Az ifjú és felesége Szent Bazil segítségét kéri az ördögtől való megszabadulásukban”, „Szent Bazil bezárja az ifjút, hogy imádkozzon”, „Szent Bazil visszaszerzi az ördögnek adott írást”, „Szent Bazil imájára kinyílik a templom lepecsételt ajtaja, amit az ariánusok imái nem tudtak megnyitni”; „Szent Bazil keresztel”.²⁷ A szokásos jelenetek mellett, így főképp olyan események kerültek kihangsúlyozásra, ahol a szent csodás módon megsegíti az embert a gonosszal szemben. Nem kizárt, hogy egyes ilyen ikonok mint votív ikonok jelentek meg, melyek köszönetképpen készültek.²⁸ A monasztircei Szent Bazil ikonon (17. század vége, Lemberg, Nemzeti Múzeum) a szent alakját már csak két hagiografikus jelenet kíséri, így kihangsúlyozva a bűntől való megszabadulást: „Az ifjú ördögtől való megszabadítása” és „Az ifjú gyónása”.²⁹

A jelentősebb központoktól és felügyeletűktől távolabb működő mesterek ikonjain sajátos, egyéni megfogalmazások is szerepelnek, más kompozíciók elemeit is beillesztik a Szent Bazil ikonográfiába. Az egyik ikonon a szent álló alakját az ikon két felső sarkában angyalok kísérik az Istenszülő ábrázolások mintájára (Krasznosztav, Lemberg, képtár).³⁰ Szent Bazil ikonja korábban is sok másodlagos részletben hasonlított Szent Mikós műrai püspök ikonjaihoz. A 17. században egyes Szent Bazil ábrázolások a két típus közelsége miatt az ún. nikaiai csodára utaló két tondóval gazdagodnak, amelyekben az Istenszülő látható az omorea és Krisztus az evangéliumos könyvvel. A Szent Miklós hagiográfia szerint arra az eseményre emlékeztet jelenlétük, hogy miután 325-ben az első nikaiai zsinaton Szent Miklós felpofozta Áriuszt, a jelenlévők megfosztották püspöki méltóságától és bebörtönöztek, azonban ott maga Krisztus és az Istenszülő jelent meg Szent Miklósnak és visszaadva püspöki jelvényeit visszahelyezték rangjába.³¹ A két tondó így csak áttételesen illeszkedik Nagy Szent Bazil ábrázolásainak ikonográfiájába.

²⁷ СИДОР, Святий Василій Великий (5. láb.), 164-171, 184-187.

²⁸ СИДОР, Святий Василій Великий (5. láb.), 49.

²⁹ ОТКОВИЧ, М., *Відроджені шедеври. Ілюстративне видання відреставрованих пам'яток образотворчого мистецтва у Львівському філіалі Національного науково-дослідного реставраційного центру України*, Львів 2008, 41, 155.

³⁰ СИДОР, Святий Василій Великий (5. láb.), 176.

³¹ МОРОЗ, Я., „Агіографічний жанр в українській іконографії XIV-XV ст.”, in *Дмитро Туптало у світі українського бароко: Збірник наукових праць. Львівська медієвістика. Вип. 1*, Львів 2007, 209-220, 211.

A 17-18. század fordulójától a Szent Bazil ábrázolások a portréműfaj kelléktárával kiegészítve (püspöki jelvények, könyv hangsúlyozása) a főpapi püspöki portrék kompozíciójának mintájára alakultak (Solina, 17-18. sz. fordulója, Lancut, Muzeum Zamek, Vanivka, 18. sz. Lemberg, Nemzeti Múzeum).³² A *volchiniai* ikonon, melyet egy hagiografikus jelenet egészít ki, Szent Bazil már tájháttér előtt áll, füléhez a sugalmazásra utalva Szentlélek repül, liturgikus könyvek metszetábrázolásaihoz hasonlóan (Szerkönyv, 1734, Pocsajev).³³

Ez a motívum szerepel azon a rendkívül sérült Szent Bazil táblán, amelyet Spalinszky Tádé festett még a 18. század második felében a kisbereznai bazilita kolostor keleti szenteket ábrázoló sorozata egyik darabjaként.³⁴ Ikonográfiája egyedinek mondható, hiszen kivételesen szerzetesi viseletben láttatja a szentet, miközben püspöki jelvényei is feltűnnek alakja mellett, hátul a pásztorbot, elől lent a püspöki mitra. Ezt a megoldást minden bizonnyal a sorozatot megrendelő, és talán a képi programot is összeállító baziliták kérték. Nagy Szent Bazil áldó jobbal látható, baljával az előtte álló nyitott könyvet támasztja. A nyitott könyvben olvasható egyházi szláv nyelvű buzdító szöveg még inkább hangsúlyozza a megbízók szándékát Nagy Szent Bazilhoz kapcsolódva: „Братие! будите благотворцы, рекше уста на молитву, очи на бдение и слезы, руци на воздеяние к Богу, нози на предстояние день и нощ плот попрали изволим, да душа на небо возвысим”. (Testvérek! Legyetek jót tevők, szátokat imára rendelve, szemeteket virrasztásra és könnyekre, kezeiteket az Istenhez való emelésre, lábatokat az előtte való előállásra nappal és éjszaka, hogy a testet megalázva a lelket égbe emeljük.)

³² СИДОР, *Святой Василий Великий* (5. láb.), 53.

³³ СИДОР, *Святой Василий Великий* (5. láb.), 55.

³⁴ PUSKÁS, B., *A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon. Hagyomány és megújulás*, Budapest 2008, 204, 193. kép.

A 17. századtól elejétől a Kárpát-vidéki ikonosztázion szerkezet összetettebbé vált és egyúttal megnövekedett a díszítőfaragás szerepe. A

Királyi ajtó mély béléssel rendelkező kapuépítménnyé vált, a liturgiaszerzők alakjai ezekre a béléstmezőkre kerültek át (Ulucz; Liszec Sztarij, 1686, Lemberg, Nemzeti Múzeum).³⁵

Az új ikonográfia szerint már hat képmező lesz látható a kapuszárnyakon, melyek az Örömhírvétel alakjait és már az evangélistákat ábrázolja. Csupán néhány 17. századi Királyi kapun láthatók még egy-egy kis mezőben Aranyszájú Szent János és Nagy Szent Bazil félalakjai. A *huklivai* 1784-ben festett ikonosztázionon is a Királyi kapu béléteiben szerepel alakja, ahogy több más későbbi magyarországi ikonosztázion esetében.³⁶

4. Kitekintés a liturgikus tárgyak csoportjára

Ahogy Bizáncban, Nagy Szent Bazil alakja a Kárpát-vidéken is, az ikonokon, templomi monumentális képeken kívül számos más liturgikus tárgyon szerepel. Negrócon proskomídiás oltárszekrény maradt fenn a 18. század második feléből. Csukott állapotban ajtószárnyain az Istenszülő a gyermekkel és Szent Miklós félalakjai láthatók, alattuk Szent István protomártír. Nyitott állapotban az Örömhírvétel látható a szárnyakon, a szekrény hátlapján a Keresztfrefesztés, belső oldalain Aranyszájú Szent János és Nagy Szent Bazil.

A 17. században a korábbi ikonográfiát követő, feltehetően templomi címünnepi lobogóként készült zászlóképeken is megfestik

³⁵ СИДОР, *Святой Василий Великий* (5. lábj.), 210.

³⁶ PUSKÁS, *A görög katolikus egyház művészete* (34. lábj.), 167, 106. kép.

Szent Bazilt (Kárpátaljáról, magántulajdon, Galícia). Körmeneti kétoldalas ikon is készül a könyvgrafikából kölcsönzött motívumokkal kiegészítve ábrázolását: tüzes lángoszlop, galamb (Tynyiv, 1836).

A régióban a papi viselet nemesebb készítésű darabjai jellemzően hímzéssel-varrással készült figurális díszítéssel rendelkeztek, amelynek elsősorban nem esztétikai, hanem főképp teológiai-szimbolikus szerepe volt. Ezek között volt a felonok szokásos válldísze, ahol az egyik típus szerint Deészisz szerepelt, alakjai között Nagy Szent Bazillal. Az egyik legrégebb példája ezen a vidéken a 15. századból való *volhiniai* származású hímzett Deészis.³⁷ A *csernyigovi* epitachelionon, melynek rajzait feltehetően a neves helyi rézmetsző mester, Innokentij Sczyrski készítette, a tizenhat alak között ugyancsak szerepel Nagy Szent Bazil. A 18. században a liturgikus textilek készítésének egyik jelentős központja a kárpáti régió kívül található, Kijevben, így a kiemelkedő minőségű liturgikus textilek is inkább onnan kerültek a kárpáti régióba.

Egy feltehetően Lembergben készült, Krechovból származó 17. századi aérionon a Keresztrefeszítés csoport látható, Aranyszájú Szent János, Nagy Szent Bazil és a négy evangélista alakjaival. Stílusjegyei a neves helyi mester, Nikolaj Petrachnovich szerzőségére utalnak. Szintén szerepel Szent Bazil egy kereszt alakú kehelytakarón (18. sz. eleje, Csernyigov) és liturgikus ötvöstárgyakon is (csillag négy szárán a négy szent főpap, Aranyszájú Szent János, Nagy Szent Bazil, Nazianzi Szent Gergely és Múrai Szent Miklós alakjával, 18. század). De a népi faragványok közé sorolható kézi keresztteken is megjelenítik, tanúsítva széles körű tiszteletét.

Sajátos, hogy Nagy Szent Bazil Kárpát-vidéki ikonográfiája a hosszú évszázadok alatt alapvetően változatlan maradt: hangsúlyosan liturgiaszerző püspökként mutatja be. Alakját gyakran szerepeltetik együtt más főpapokkal, főképp Aranyszájú Szent Jánossal, ugyanakkor a legkülönbözőbb egyéni ikonokon és önálló hagiografikus kompozíciókban elsősorban Nagy Szent Bazil alakját festik meg.

³⁷ СИДОР, *Святой Василий Великий* (5. láb.), 57-60. Más feltételezések szerint, a textiltöredék plascsenyicát díszített korábban.

SOLTÉSZ JÁNOS

ÖSSZEGZÉS ÉS ZÁRSZÓ

A Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszékének rendezésében 2010. november 18-án sor került a XI. Liturgikus Szimpozionra. A bevezető imádság – a Szentlelket segítségül hívó „Mennyei Király” – után, Dr. Ivancsó István – az összejövetel fő szervezője – megnyitójában visszatekintett az elmúlt mintegy hat évre, amikor e rendezvények sorozata kezdődött. S figyelemreméltó, hogy a folyamatos munka nem szakadt meg, ami jelzi liturgikus örökségünk, hagyományunk feldolgozásának fontosságát ezen a fórumon is. A népes hallgatóság az előadások színes mozaikját kísérhette figyelemmel.

Az első előadó Gánicz Endre biblikus tanár volt, aki „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre” címmel az alapítási szavak exegéziséről szólt. A bevezető részben szükséges volt az ószövetségi háttérrel beszélni: a szövetség, az áldozat, az áldozati lakoma, emlékünnap, új szövetség (új szív, új lélek), az Úr szolgája, akinek „sebei által gyógyultunk meg”, a „Velünk az Isten” gondolat azok a szempontok, fogalmak, melyek megvilágították az eucharisztikus lakoma előzményeit. Az újszövetségi szentírás szöveginek – különösen Lukács evangéliumából és Pál apostol Korintusi leveléből vett részek – elemzése sok szempontot érintettek, többek között a „szóma” egész emberre vonatkozó jelentését, a „sokakért” vagy „mindenkiért” feláldozás jelentésárnyalatát. Ugyanakkor Jézus, mint a szövetségi áldozat megtestesítője kapta a fő hangsúlyt, akinek véres áldozata az új életben való találkozásra utal, s azt bizonyítja, hogy Isten ad új életet, csak Ő képes igazi, új életet adni az embernek. Az evangéliumi rész elemzését a kultikus parancs zárta: „ezt cselekedjétek az én emlékezetemre”, mely a többi evangéliumi helyen található szöveghez is hozzáértendő, amennyiben hiányoznék. Pál apostol szavai kapcsán a pogány lakomától való elhatárolódás és az Eucharishtiában megjelenő Úrhoz való felkészült, méltó közeledés, s a visszaélések megszüntetése kapott nyomatékot. Élő hittel és szeretettel éljünk az Eucharisztia ajándékának segítségével, „míg Isten lesz minden mindenben”.

A második előadást Ivancsó István tanár úr tartotta a „Bazililiturgia Liturgikonjának történeti és tartalmi bemutatása” címmel. A

kiadvány háttérében Melles Emil és Danilovics János munkásságát lehet dicsérni, s tulajdonképpen „kettős szerzőségről” beszélhetünk. A korabeli híradásokban keveset lehetett hallani róla, mert oltári használatra készült. Szövege azonos volt az 1920-as változattal. Diakónusi asszisztenciával közölte a rubrikákat. Az előszenteltek liturgiájával foglalkozó részben érdekes, hogy a kántornak szerepe olykor szélesebb volt a maihoz képest. A reggeli istentisztelet, az imaórák, az alkonyati istentisztelet igen sok rubrikát tartalmazott, szintén a papok számára történt kiadás miatt. A Bűnbánati Nagy Kánont viszont teljes terjedelmével, liturgikus szöveggént hozza. A mű jelentőségét az adta, hogy a Bazil-liturgia, a Bűnbánati Kánon és a napi zsolozsma 1890-ben először lett nyomtatásban kiadva.

A következő előadást Bohács Béla, eperjesi tanszékvezető tanár tartotta „A papi zsolozsmázás kötelezettsége a görög katolikus egyházban” címmel. A szlovákiai gyakorlatot mutatta be igen tanulságos előadásában. Az Eperjesi Egyházmegyében 1918-ig, ill. 1922-ig kötelező előírás volt a papok számára a zsolozsmázás. 1871-ben a galíciai zsinat alapján a latin gyakorlatot követve folytatták a korábbi hagyományt. Dr. Tóth Miklós és Boldog Gojdics Pál püspökök a zámoscsi és a lembergi zsinatok alapján rendelkeztek. Dr. Tóth Miklós: minden papnak kötelező a zsolozsmázás, amikor misézik a pap. Nem vonatkozik ez a kötelezettség azokra, akik nyilvánosan végzik az utrenyét és a vecsernyét, ill. ezzel már teljesítették a kötelezettséget. Meghatározta, hogy az ünnepi és a hétköznapi zsolozsmának mit kell tartalmaznia. Hangsúlyozta a pap személyes példájának elengedhetetlenségét a hívek imádságos életének vezetésében. Bírálta az otthoni „breviáriumozás” kialakuló gyakorlatát, mely a hívek elmaradozását eredményezi a templomi imádságos alkalmakról, mert szerinte a hívekkel együtt a templomban imádkozni a legüdvösebb. Gojdics Pál püspök: annyi zsolozsmát végezzen a pap, hogy annak a misézés előtti és utána tartalma összesen legalább fél óra legyen. A jelenlegi gyakorlat az 1927-es rendeleten alapul, amit majd a 2001-ben kiadott kódex 377-es kánoni rendelkezése megerősített („Minden klerikus köteles végezni a zsolozsmát az adott sajátjogú egyház részleges joga szerint”), hogy a pap legalább napi fél óra zsolozsma elvégzését teljesítse. A Liturgikus Instrukció 99. pontja is a sajátjogú egyházak ésszerű előírásait, s azok követését hangsúlyozza. Eperjesen a szertartási utasítás hozza a napi zsolozsma kiírását. Kassán megfogalmazódott: van elég pap, legyen az utrenye és a vecsernye elvégezve, legyen felújítva. A zsolozsma bizonyos részeit végezzék közösen. A szlovákiai gyakorlat

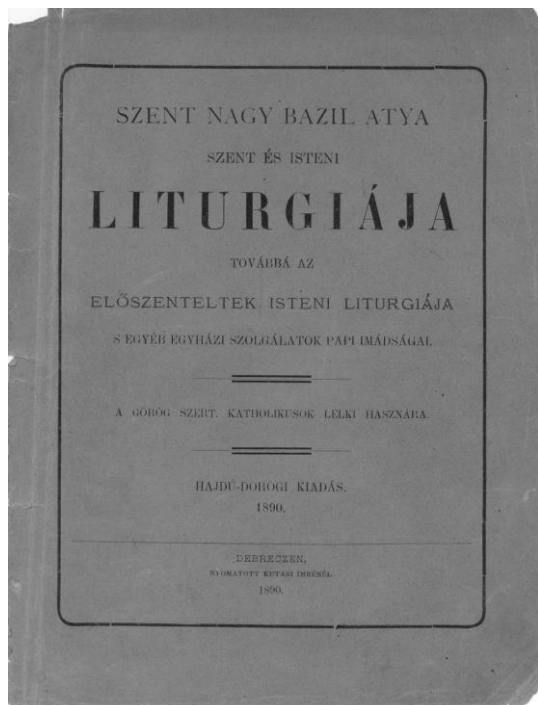
megismerése különös jelentőséggel is bír, mivel a liturgikus megújulás útján egy lépéssel a magyarországi folyamatok előtt járnak.

Ezután az előadások sorának két sajátos, művészi mozaikja következett. Az első Gebri József énektanár, kórusvezető előadása volt, „Az előszenteltek liturgiájának énekei” címmel. Az előszenteltek liturgiájának dallamvilágát mutatta be, példákkal illusztráltan érzékeltetve annak kifejező erejét, a figyelmet a szövegtartalmaknak megfelelő vonulatokra irányítva, más művekkel rokon zenei ábrázolások párhuzamba állításával alátámasztva.

A második művészi mozaik Puskás Bernadett művészettörténész, tanár „Nagy Szent Bazil alakja a Kárpát-vidék ikonfestészetében” című előadása volt, mely egyben a szimpozion lezárását is jelentette. Rendkívül gazdag képanyaggal illusztrálva mutatta be a nagy egyházatya alakját a szóban forgó területen. A keleti egyházban oly kiemelkedő jelentőségű teológus igen népszerű volt azon a vidéken az ábrázolások mennyiségét és különféleségét tekintve, melyek olykor a hagiografikus elemeket is tartalmazták. A gazdag képanyag tulajdonképpen önmagáért beszélt, a Kárpát-vidék szinte kimerítő feldolgozását nyújtotta Nagy Szent Bazil alakjáról.

A szimpozion gazdag élményben részesítette a hallgatóságot. Az előadóknak ezúton mondott köszönet mellett azt kívánhatjuk, hogy az itt szerzett élmény a liturgia és az imádság szeretetét erősítse meg az előadókban és a hallgatókban egyaránt, Isten mindig nagyobb dicsőségére.

XI. Liturgikus Szimpozion

a Bazil-liturgia és egyéb szertartások
Liturgikonja
kiadásának 120. évfordulója alkalmából

2010. november 18-án
a Hittudományi Főiskola dísztermében.

A 18. század végéig csak kéziratos liturgia-fordítások léteztek magyar görög katolikus egyházunkban, közülük több fenn is maradt (Krucsay: 1793; Kritsfalusi: 1795; a „Hajdúdorogi névtelen”: 1854-es másolatban). Ezek az ismert fordítások azonban csak az Aranyszájú-liturgia magyar szövegét tartalmazzák.

Egy teljes évszázadot kellett várni még ahhoz, hogy nyomtatásban is megjelenhessenek liturgikus szövegeink. És ekkor már gondot fordítottak arra, hogy a ritkábban végzett Bazil-liturgia magyar szövege is a pap-ság kezébe kerülhessen.

A kilenc tagból álló hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság, amely 1879-től tizenhárom éven át működött, liturgikus életünk szempontjából a legfontosabb négy könyv magyar változatát készítette el: az Aranyszájú-liturgia Liturgikonja (1882), a Szerkönyv (1883), a Bazil-liturgia Liturgikonja (1890), a Danilovics-féle „Általános egyházi énekkönyv” (1892).

Az 1890-ben kiadott mű nem csak a Bazil-liturgia szövegét tartalmazza, hanem (amint a teljes cím bemutatja), más istentiszteletekét is. Így benne van még az Előszenteltek liturgiája, a liturgikus nap istentiszteleteinek szövege, valamint a bűnbánati nagy kánon fordítása, melyek szintén először jelentek meg magyarul.

A Bazil-liturgia Liturgikonja tehát százhusz esztendővel ezelőtt látott napvilágot, és a teljes Liturgikonunk 1920-as kiadásáig az egyetlen nyomtatott szövege volt a benne található istentiszteleteknek.

A szimpozion a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszéke rendezi a Bazil-liturgia Liturgikonja megjelentetésének 120. évfordulója alkalmából 2010. november 18-án.

Program

Mennyei király - Közös ének

15.00 - **Megnyitó** - Dr. Ivancsó István

15.10 - *„Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre” - Az alapítási szavak exegézise* - Gánicz Endre biblikus tanár

15.30 - *A Bazil-liturgia Liturgikonjának történeti és tartalmi bemutatása* - Dr. Ivancsó István tanszékvezető

15.50 - *A papi zsolozsmázás kötelezettsége a görög katolikus egyházban* - Dr. Bohács Béla, eperjesi tanszékvezető

16.10 - *Az Előszenteltek liturgiájának énekei* - Gebri József énektanár, kórusvezető

16.30 - *Nagy Szent Bazil alakja a Kárpát-vidék ikonfestészetében* - Dr. Jankáné dr. Puskás Bernadett, művészettörténész, tanár

16.50 - **Diszkusszió**

17.00 - **Összefoglalás és zárszó** - Dr. Soltész János rektor

Valóban méltó - Közös ének

A 2010. november 18-án, a Hittudományi Főiskola dísztermében (Nyíregyháza, Bethlen G. u. 13-19.) rendezett szimpozionra tisztelettel meghívjuk és várjuk.

Liturgikus Tanszék

Cím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 303. – **E-mail:** ivancsoi@atanaz.hu

**A szimpozionhoz kiállítás
csatlakozik, mely a földszin-
ten megtekinthető.**

TARTALOM

Ivancsó István: Megnyitó	5
Gánicz Endre: „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre” Az alapítási szavak exegézise	7
Ivancsó István: A Bazil-liturgia Liturgikonjának történeti és tartalmi bemutatása	19
Bohács Béla: Az Eperjesi Érsekség papságának zsolozsma-kötelezettsége	47
Gebri József: Az Előszenteltek liturgiájának énekei	55
Puskás Bernadett: Nagy Szent Bazil alakja a Kárpát-vidék ikonfestészetében	59
Soltész János: Összegzés és zárszó	73
Tartalom	81

A „LITURGIKUS ÖRÖKSÉGÜNK” SOROZAT FÜZETEI

- I. Ivancsó, I. (szerk.), *Liturgikus örökségünk I. Az első magyar nyomtatott Liturgikon megjelenésének 120. évfordulójára 2002. április 18-án rendezett szimpozion anyaga*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 8.), Nyíregyháza 2002, 57 p. ISSN 1785-2722 ISBN 963 212 806 0
- II. Ivancsó, I. (szerk.), *Liturgikus örökségünk II. A Krucsay-féle liturgiafordítás faksimiléje kiadásának alkalmából 2003. október 30-án rendezett szimpozion anyaga*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 10.), Nyíregyháza 2003, 67 p. ISSN 1785-2722 ISBN 963 212 812 5
- III. Ivancsó, I. (szerk.), *A 125 éve alakult hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság utolsó műve, a Danilovics-énekkönyv megjelenésére 2004. április 29-én rendezett szimpozion anyaga*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 11.), Nyíregyháza 2004, 92 p. ISSN 1786-2639 ISSN 1785-2722 ISBN 963 8665 033
- IV. Ivancsó, I. (szerk.), *A Paraklisz önálló megjelentetésének centenáriumára 2005. április 29-én rendezett szimpozion anyaga*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 12.), Nyíregyháza 2005, 92 p. ISSN 1786-2639 ISSN 1785-2722 ISBN 963 86650 4 1
- V. Ivancsó, I. (szerk.), *A vatikáni magyar nyelvű Szent Liturgia 40. évfordulója alkalmából 2005. november 17-én rendezett szimpozion anyaga*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 13.), Nyíregyháza 2005, 60 p. ISSN 1786-2639 ISSN 1785-2722 ISBN 963

- VI. Ivancsó, I. (szerk.), *Liturgikus örökségünk VI. A Boksay-Malinics Irmológion megjelenésének 100. évfordulója alkalmából 2006. november 16-án rendezett szimpozion anyaga*, (Liturgikus Tanszék 16.), Nyíregyháza 2006, 68 p. ISSN 1786-2639 ISSN 1785-2722 ISBN-10: 963-87101-6-0 ISBN-13: 978-963-87101-6-1
- VII. Ivancsó, I. (szerk.), *Liturgikus örökségünk VII. Az első nyomtatott Apostolos könyvünk kiadásának 125. évfordulója alkalmából 2007. május 3-án rendezett nemzetközi szimpozion anyaga*, (Liturgikus Tanszék 17.), Nyíregyháza 2006, 88 p. ISSN 1786-2639 ISSN 1785-2722 ISBN 978-963-87101-7-8
- VIII. Ivancsó, I. (szerk.), *Liturgikus örökségünk VIII. A Biblia Évében a Szentírásnak görög katolikus egyházunkban való használatáról 2008. november 13-án rendezett szimpozion anyaga*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 20.), Nyíregyháza 2008, 74 p. ISSN 1786-2639 ISSN 1785-2722 ISBN 978-963-87809-7-3
- IX. Ivancsó, I. (szerk.), *Liturgikus örökségünk IX. A Szent Pál évben a Nemzetetek Apostolának görög katolikus egyházunkban való tiszteletéről 2009. május 7-én rendezett szimpozion anyaga*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 21.), Nyíregyháza 2009, 56 p. ISSN 1786-2639 ISSN 1785-2722 ISBN 978-963-87809-8-0
- X. Ivancsó, I. (szerk.), *Liturgikus örökségünk X. A papságról a papság évében 2009. november 26-án rendezett szimpozion anyaga*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 22.), Nyíregyháza 2009, 100 p. ISSN 1786-2639 ISSN 1785-2722 ISBN 978-963-87809-4-2
- XI. Ivancsó, I. (szerk.), *Liturgikus örökségünk X. A Bazil-liturgia és egyéb szertartások Liturgikonja kiadásának 120. évfordulója alkalmából 2010. november 18-án rendezett szimpozion anyaga*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 22.), Nyíregyháza 2009, 84 p. ISSN 1786-2639 ISSN 1785-2722 ISBN 978-615-5073-01-4